

Tarbiya

4

novda

@ELEKTRON_DARSLIKBOT dan yuklab olindi.

O. V. Usmanova
Y. V. Risyukova

Tarbiya

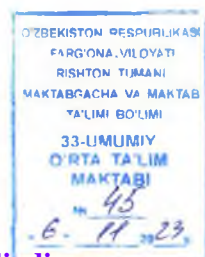
4-sinf

Umumiy o'rta ta'lim maktablari
uchun darslik

Ta'limni rivojlantirish Markazi huzuridagi ilmiy-metodik kengash
tomonidan tavsiya etilgan.

Toshkent – 2023

@ELEKTRON_DARSLIKBOT dan yuklab olindi.

UO'K: 17(075.3)
BBK 87.7ya72
T 23

Usmanova O.V., Risyukova Y.V.

Tarbiya. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. / O. V. Usmanova, Y. V. Risyukova –
Toshkent: "Novda Edutainment", 2023. – 80 b.

Taqrizchilar:

- B. N. Karimov** – Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti professori, filologiya fanlari doktori, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan yoshlar murabbiyi;
Sh. O. Ergasheva – O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi bosh mutaxassisi, filologiya fanlari nomzodi

Shartli belgilar:

**Yangi ma'lumotni
o'rganing**

**Og'zaki
topshiriq**

**Savollarga
javob bering**

**Topshiriqni
bajaring**

**Vaziyatni
o'rganing**

Bu – qiziq!

Eslab qoling!

**Tabiatni
asrang**

**Ijodiy
topshiriq**

**Guruh bo'lib
ishlang**

Xalq o'gitalari

Aziz o'quvchi!

Yangi o'quv yili boshlandi, demak, sizni bilimlar olamiga yangi sayohatlar kutmoqda. "Tarbiya" darsligi bunda ishonchli hamrohingiz bo'ladi.

Bu yil fuqarolik qadriyatlari, huquq va burchlaringiz, zamonaviy dunyoda sizga asqotadigan fazilatlar haqida ko'pgina yangi bilimlarni egallaysiz.

Shuningdek, hududiy va global ekologik muammolar haqida bilimlarga ega bo'lasiz hamda ularni loyiha ishlarida qo'llashingiz mumkin.

Bilimingiz va dunyoqarashingizni kengaytirish orqali olamni yaxshi tomonga o'zgartirish uchun ko'proq imkoniyatga ega bo'lasiz.

Bu borada sizga muvaffaqiyat va ajoyib kashfiyotlar tilaymiz!

I bo'lim. O'zbekiston – mening Vatanim

1-2-darstar

BIZ – O'ZBEKISTON FUQAROLARIMIZ

Vatanimizning go'zal tabiati, purviqor tog'lari, vodiylari, daryo va ko'llari bor. Yurtimiz shaharlari chiroyli, qishloqlari so'lim, mahallalari ahil va obod.

O'zbekiston – boy madaniyat va ko'p asrlik an'analar yurti. Nafaqat tarixiy, balki aniq maqsadlar va dadil qadamlar bilan kelajakka intilgan zamonaviy mamlakatdir.

O'zbekiston – zamondoshlarimiz, qo'ni-qo'shnilar va do'stlarimiz, oilamiz va qarindosh-urug'larimizdir.

O'zbekiston 1992-yilda Bola huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiyani imzoladi. Unda butun dunyodagi bolalarning tug'ilganidan voyaga yetgunga qadar bo'lgan huquqlari bayon etilgan. Bu huquqlar bolalarning hayoti va salomatligi, barcha bolalar baxtiyor ulg'ayishi va har tomonlama rivojlanishi uchun muhimdir.

Oilada ota-onasi bilan yashash

Ta'lim olish

Yashash huquqi

Dam olish

Tibbiy xizmatdan
foydalanish

Shaxsiy daxlsizlik

Bolalarning huquqlari

So'z va vijdon erkinligi

O'z fikriga ega bo'lish

Bolalarning Konvensiyada yozilgan huquqlari ularning **shaxsiy huquqlari** hisoblanadi. Siz ulg'ayganingiz sari atrofingizdagi olam tobora kengayib, rang-barang bo'lib boradi. Shuningdek, davlat va jamiyat hayoti qanday tashkil etilishini tushuna boshlaysiz. Ulg'aygach, **fuqarolik huquqlariga** ham ega bo'lasiz. Buni siz jamiyat hayotida to'laqonli ishtirok etasiz, jamiyat va davlatdagi o'zingizga tegishli voqea-hodisalarga ta'sir ko'rsata olasiz, deb tushunish kerak.

Kichik guruhlarda muhokama qilib, savollarga javob bering.

1. Siz qanday huquqlarga egasiz?
2. Siz qaysi huquqlardan foydalanyapsiz?

Jamoada hamda jamiyatda o'zaro hamjihatlik bo'lishi uchun, biz nafaqat o'z huquqlarimizni bilishimiz kerak. Shu bilan birga inson bir qator burchlarini ham bajarishi lozim. Buni yoshlik chog'imizdanoq tushunishimiz kerak.

Oila va maktab – hayotingizning ilk davridan sizni bag'riga oladigan asosiy jamoalardir. Aynan ularda jamiyatdagi o'zaro munosabatlar haqida ilk amaliy ko'nikmalarga ega bo'lasiz.

Fuqaroning asosiy burchlari

Boshqalarning huquq va erkinliklarini hurmat qilish

O'zbekiston Konstitutsiyasi va qonunlariga amal qilish

Farzandlarini tarbiyalash va ularga g'amxo'rlik qilish

Vatanni himoya qilish

Tabiatni va atrof-muhitni muhofaza qilish

Tarixiy va madaniy yodgorliklarni asrab-avaylash

Davlatimizning asosiy qonunida fuqarolarning huquq va burchlari aniq belgilab qo'yilgan. Davlat ham ana shu qonun asosida boshqariladi. Bu qonun Konstitutsiya deb ataladi.

Kichik guruhlarda muhokama qilib, savollarga javob bering.

1. Sizning qanday burchlaringiz bor?
2. Ularni nima uchun bajarish kerak?

FUQAROLIK FAZILATLARI

Har bir insonda muomala odobi, qat'iyat, jasorat, tartiblilik singari shaxsiy fazilatlar bo'lishi kerak. Ijobiy fazilatlar insonga yaxshi hayot kechirib, har bir ishda muvaffaqiyat qozonishga yordam beradi.

Bundan tashqari, fuqarolik fazilatlari ham bor. Ular nafaqat bir inson, balki butun jamiyat va mamlakat farovonligi uchun ham zarur. Boshqalarni hurmat qilish, halollik, adolatlilik, do'stlik, hamjihatlik – insonlarni bir-birini qo'llab-quvvatlash, Vatanni sevish fuqarolik fazilatlaridir.

Fuqarolik fazilatlarimizni namoyon qilish orqali mamlakatimizning gullab-yashnashiga o'z hissamizni qo'shamiz.

1. "Gullab-yashnash" deganda nimani tushunasiz?
2. Vatan taraqqiyotiga hissa qo'shish uchun qanday fazilatlarga ega bo'lishimiz kerak?
3. Siz ham shunday fazilatlarni namoyon eta olyapsizmi?

Hamjihatlik

Ajoyib toza havoda velosipedda maza qilib ketayotgan edim. Birdan yo'lda Jamshidni ko'rib qoldim. U nima qilishini bilmay, velosipedini oldida turgandi. Bilsam, velosipediga nimadir bo'lib, yiqilib tushgan ekan. Jamshid bilan ko'p gaplashmayman, epchil bo'lmagani uchun bolalar bilan o'ynashga ham kam chiqadi. Lekin u – a'lochi. Shuning uchun bizni pisand qilmaydi, deb o'ylardim. Shoshayotgan bo'lsam ham, negadir to'xtab, unga yordam bergim keldi. Ikkalamiz ancha urinib, bir amallab, velosipedini tuzatdik. Keyin birga gaplashib ketdik. Ertasi kuni ham uchrashishga kelishdik.

Shundan keyin biz do'stlashib oldik. Jamshid har kuni biz bilan birga o'ynaydigan bo'ldi. Ikki haftadan keyin matematikadan murakkab masalani qanday yechishni menga osongina tushuntirib qo'ydi. Masala unchalik qiyin emas, juda qiziqarli ekan.

1. Jamshidga kutilmagan yordam taklif qilinganda u nimani his qildi?
2. Velosiped tuzalganda bolalar o'zlarini qanday his qildi deb o'ylaysiz?
3. Bu voqea qanday yaxshilikka sabab bo'ldi?

Insonlar ko'pincha bir-biriga xolis yordam beradi. Ya'ni majbur bo'lgani uchun emas, shunchaki yordam bergisi kelgani uchun yordam beradi. Kimdir qiyin ahvolga tushib qolsa, ko'pincha unga yordam berish uchun vaqtimizni ham, kuchimizni ham ayamaymiz, evaziga esa undan hech narsa kutmaymiz. Bunday o'zaro yordam jamiyatning gullab-yashnashiga, unda insonlar o'zini baxtli va kerakli his qilishiga sabab bo'ladi. Aksincha, insonlar bir-birini qo'llab-quvvatlamasa, ahil va hamjihat bo'lmasa, jamiyatda o'sish va rivojlanish bo'lmaydi.

Hurmat

Bizning sinfimiz ahil emas. Sinfdoshlar bir-biri bilan yaxshi munosabatda bo'lmaydi, ba'zan tortishuvlar ham bo'lib turadi. Ba'zi bolalar juda sho'x va quvnoq, men ular bilan o'rtoqman. Biz birga o'ynaymiz, har xil qiziq narsalar o'ylab topamiz. Lekin o'qishimiz yaxshi emas, baholarimiz past. Sinfdagi boshqa bolalar esa tinmay o'qib, yaxshi baholar oladi. Shuning uchun ular o'zini bizdan baland tutadi, doskaga chiqqanda xato qilsak, masxara qilishadi. Jismoniy tarbiya darsida esa qo'llaridan hech narsa kelmay, nuqul nolishadi. Ana shunda biz ularning ustidan maza qilib kulamiz.

Narigi sinfdagi esa hammasi butunlay boshqacha. O'sha sinfdagi o'qiydigan qo'shnim: "Bizda hamma bir-biri bilan ahil. Doim bir-birimizga yordam beramiz, maza qilib birga o'ynaymiz", deydi. Ularning ahilligi siri nimada ekanini bilmayman. Lekin ularga havasim keladi.

Sinfdoshlaringiz bilan muhokama qiling.

1. Sinfdoshlarga qaysi fuqarolik fazilatlari yetishmayapti?
2. Buning oqibatida ular nimani yo'qotayapti?
3. Bunday vaziyatdan qanday chiqish mumkin? O'ylab ko'ring.

Yoshi ulug' va qadrli insonlarni ko'rsak, ularga hurmat ko'rsatamiz. Bu tuyg'u o'z-o'zidan paydo bo'ladi, bu qiyin emas. Lekin atrofimizdagi har bir inson ham hurmatga loyiq ekanini his qilishimiz ancha qiyin bo'ladi. Aslida hamma inson hurmatga loyiq: kattalar va kichiklar, biror xayrli ish qilganlar va hali yaxshi ish qilishga ulgurmaganlar, omadlilar va omadsizlar, xullas, hammani hurmat qilish kerak. Shu qoida doim yodimizda tursa, hamma bilan birdek do'stona munosabatda bo'lib, ular bilan birgalikda ajoyib va xayrli ishlarni qila olamiz.

Hurmat – insonni hali u hech qanday maqtovgga loyiq ish qilmagan bo'lsa ham, boshqalardan biror yaxshi tomoni bilan ajralib turmasa ham, hatto qaysidir jihati bizga yoqmasa, bizga o'xshamasa yoki uning fikri bizga ma'qul bo'lmasa ham hurmatga loyiq ko'rishdir.

O'zaro hurmat tufayli mutlaqo har xil, notanish odamlar ham bemalol muloqot qilib, samarali hamkorlik qilishi mumkin. O'zaro hurmat sababli insonlarning turli sifat va qobiliyatlari kamchilik emas, balki yutuq bo'lib ko'rinadi. Chunki turli qobiliyatga ega bo'lgan insonlar birlashsa, o'zlari alohida qila olmagan juda ko'p yaxshi ishlarni amalga oshira oladilar.

Hurmat – har qanday, hatto bir-biridan mutlaqo boshqacha insonlarni ham o'zaro bog'laydigan ko'prikdir.

Adolat

Hovlimizda tennis stoli bor. Unda qandaydir tirranchalar o'ynayotgan edi. Biz kelib, ularni haydab yubordik va o'zimiz o'ynay boshladik. Maza qilib o'ynayotgan edik, katta bolalar kelib, bizni haydashdi. Biz e'tiroz bildirdik: "Bu nohaqlik! Biz o'yinni endi boshlagandik!" Anavi barzangilar esa: "Siz o'zingiz ham hozirgina xuddi shunday qildingiz-ku! Hammasi haqqoniy bo'ldi!" – deyishdi.

Bizga juda alam qildi, lekin hech narsa deya olmadik. Xullas, yaxshi ish bo'lmadi, ko'nglimiz g'ash bo'lib qoldi.

Vaziyatni sinfdoshlaringiz bilan muhokama qiling. Bolalar uchun adolatli qoidalar o'ylab toping.

Inson nohaqlik va adolatsizlikka duch kelsa, qattiq xafa bo'ladi, dili og'riydi. Adolatli bo'lish uchun vaziyatni xuddi o'zimizga aloqasi yo'qdek, chetdan turib xolis baholashni o'rganishimiz kerak. Qachonki xolis bo'lsak, adolatli ham bo'lamiz.

Qadimgi yunonlar qonun va adolatni ma'buda Femida qiyofasida tasavvur qilishgan. U qo'lida qilich va tarozi tutgan, ko'zi esa bog'langan. Tarozi – yaxshilik va yomonlik o'lchanadigan mezon ramzi bo'lib, odamlarning taqdiri uning qaysi pallasiga og'ir kelishiga bog'liq deb qaralgan.

1. Nima uchun yunonlar Femidaning ko'zini ko'r deb tasavvur qilishgan? Buning ma'nosi nima deb o'ylaysiz?
2. Birovga adolatli, xolis munosabatda bo'layotganimizni qanday qilib bilsa bo'ladi?

Birovlar bilan kelishmovchilik yuz bersa, adolatliroq bo'lishga yordam beradigan qoidalar bilan tanishing.

O'zimizni ularning o'rniga qo'yib ko'raylik. Vaziyatga ularning nuqtai nafari va ko'zi bilan qaraylik.

Adolatli qaror – barcha tomonlar uchun maqbul, to'g'ri qarordir. Aynan mana shunday yechimni izlash kerak.

Vaziyat ko'rib chiqilganda ikkinchi tomon haq, siz esa nohaq bo'lsangiz, buni tan olishga tayyor turishingiz kerak.

Qoidalarni kichik guruhlarda muhokama qiling. Bu qoidalarga misol bo'ladigan vaziyatlarni o'ylab toping.

BIZ – YO‘L HARAKATI QATNASHCHILARIMIZ

Ko'chada yo'l harakati qoidalariga amal qilish, hushyor va ehtiyot bo'lish kerak. Haydovchilar, yo'lovchilar, piyodalar – yo'l harakati ishtirokchilari ekanini avvalgi sinflarda bilib olganmiz.

Yo'l harakati qoidalariga ko'ra, rolik, samokat, velosiped, sigvey va giroskuterda harakatlanuvchilar ham piyoda hisoblanadi. Ular piyodalar uchun belgilangan yo'l harakati qoidalariga amal qilishi shart. Avtomobillar qatnaydigan ko'chalarda 14 yoshga yetmagan bolalar velosipedda harakatlanishi mumkin emas.

Quyidagi qoidalarga nafaqat o'zimiz, balki boshqalarning xavfsizligi uchun ham amal qilishimiz shart.

- Velosiped, rolik, samokat kabi transportning yangi turlaridan faqat hovlida, istirohat bog'i va xiyobonlarda foydalanish mumkin. Ularda mashinalar qatnovchi ko'chalarga chiqish taqiqlanadi!
- Atrofdagilarga va boshqa piyodalarga xalaqit bermang!
- Harakat paytida musiqa eshitmang, gadjetlardan foydalanmang!
- Xavfsiz tezlikka amal qiling.
- Boshingiz, tizza va tirsaklaringizga maxsus himoya qiluvchi vositalar taqing.
- Ko'chani piyodalar uchun mo'ljallangan joydan kesib o'ting! Agar velosiped, rolik yoki samokatda bo'lsangiz, piyodalar o'tish yo'lagidan undan tushgan holda o'ting.

Rasmlarga qarang. Bolalardan qaysilari qanday qoidalarga rioya qilmayapti?

Velosiped – ajoyib transport vositasi. Velosiped mingan odam baquvvat, sog'lom bo'ladi. Uning motori yo'q, shuning uchun ekologik toza, shovqinsiz transport hisoblanadi. Yoqilg'iga ham xarajat kerak emas.

Velosipedda harakatlanish xavfsiz bo'lishi uchun quyidagi qoidalarga amal qiling:

1. Minishdan oldin velosipedni yaxshilab tekshirib ko'rish kerak. G'ildiragiga dam urilganmi, tormozlari, qo'ng'irog'i yaxshi ishlayaptimi – ishonch hosil qiling.
2. O'zingiz ramaga o'tirmang, boshqalarni ham ramaga o'tqazmang – yiqilib tushishingiz mumkin!
3. Rulni qo'yib yubormang, bir qo'l bilan boshqarmang. Bu xavfli!

TEMIR YO'L YAQIN BO'LSA

Kichik guruhlarda yo'l harakati qoidalariga nima uchun rioya qilish kerakligini muhokama qiling. Sinfdoshlaringiz bilan fikr almashing. Yo'lovchi va piyodalarga yana nimalarni tavsiya qilgan bo'lar edingiz?

Temir yo'lni faqat piyodalar o'tish joyidan, ko'priklari yoki maxsus yo'laklar orqali kesib o'ting.

Temir yo'l ustida yurmang, uning ustiga hech qanday narsa qo'ymang.

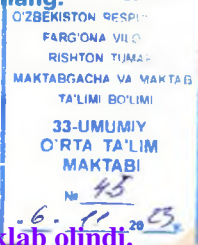
Temir yo'l vagonlarining tagiga kirmang, vagonlar o'rtasidan, ya'ni ular ulangan joydan oshib o'tmang.

Temir yo'l bekatlarida vagonlarga to'liq to'xtamagunicha yaqinlashmang, to'xtab turgan bo'lsa ham vagonga suyanmang.

Yurib ketayotgan poyezdning vagoniga chiqishga yoki undan tushishga harakat qilmang.

II bo'lim. Ekologiya va salomatlik

8-dars

HAVONING IFLOSLANISHI

Yo'llarda avtomobillar soni yildan yilga ortib bormoqda. Transportning ushbu qulay turidan foydalanishni istaganlar ham ko'paymoqda. Serqatnov ko'chalarda eski va yangi mashinalarni uchratamiz. Ularning ba'zilaridan qop-qora tutun chiqadi. Yangi va soz holatdagi mashinadan atmosferaga zaharli gazlar kamroq chiqadi. Mashinalar motori ishlashi natijasida paydo bo'ladigan gazlar chiqindi gazlar deyiladi.

Chiqindi gazlar katta miqdorda to'planib, tuman hosil qiladi. Bunday tumanlar yo'lni ko'rishni qiyinlashtiradi va salomatlik uchun xavflidir. Chiqindi gazlar tarkibidagi zararli moddalar nafas yo'lga tushib, organizmni zaharlaydi, natijada odamning boshi og'rib, ko'ngli ayniydi, hatto hushidan ketishi mumkin. Chiqindi gazlar organizmga qanchalik ko'p tushsa, uning oqibati shunchalik yomon bo'ladi. Insonlar o'z salomatligini asrash uchun toza havo muammosini hal qilish bilan jiddiy shug'ullanishi kerak.

1. Chiqindi gazlar nima uchun xavfli?
2. Zaharli tumanlar qanday paydo bo'ladi? U nimasi bilan xavfli?

1952-yil 5-dekabrda Angliya tarixidagi eng dahshatli ekologik hodisalardan biri yuz berdi. To'rt kun davomida Londonni buyuk tuman (great smog) qoplab oldi va u 9-dekabrda tarqadi. Bu hodisa chinakam ofat bo'lib, uning oqibatida 12 ming kishi halok bo'ldi, 100 mingdan ortiq odam zarar ko'rdi.

Havoning ifloslanishi katta shaharlar uchun jiddiy muammodir. Bu muammoni hal qilish uchun ekologik jamoat transportini rivojlantirish hamda elektromobillarga o'tish kerak. Tramvay, trolleybus va metrodan foydalaniladigan shaharlar havosi ancha toza bo'ladi.

Chiqindi gazlardan himoyalaniish uchun serqatnov ko'chalar bilan ko'pqavatli binolar o'rtasiga butalarni qalin qilib ekish foydali. Bu butalar jonli devor hosil qilib, aholi yashaydigan hududlarni chiqindi gazlardan himoya qiladi.

SUV ZAXIRALARI

Basseyn

– Hoy baraka topkurlar, suvni o'chirib yuringlar, – derdi Rasulning buvisi doim.

Rasul buvisi nega hadeb suvni tejayverishini hech tushunmasdi. Axir suv juda ko'p-ku! Jo'mrakni burasangiz bas, suv sharillab oqadi, toki o'chirmaguncha tinmaydi.

Rasulning dadasi – suv quvurlari bo'yicha muhandis. Bir qishloqqa suv o'tkazilayotgan ekan, dadasi Rasulni ham birga olib bordi.

Shahardan o'sha qishloqqacha salkam uch soat yurishdi. Yo'lining ikki tomonida keng dalalar, paxsali uylar ko'rinar edi. Havo juda issiq, hammayoq chang edi.

Dadasi mas'ul xodimlar bilan gaplashguncha Rasul tevarak atrof bilan tanisha boshladi. U ro'paradan bir bola ikkita chelak ko'tarib kelayotganini ko'rdi.

– Qalaysan, og'ayni? – dedi Rasul. – Mening ismim Rasul. Chelagingda nima bor, suvmi?

– Ha, suv. Echkilarni sug'oraman, – dedi bola. – Ikkita katta echkimiz va bitta uloqchamiz bor. Mening ismim Asqar.

– Kel, yordamlashaman, – dedi Rasul. – Suvni qayerdan olasan?

– Hozir ko'rsataman.

Asqar suvni echkilarning oldidagi tog'oraga bo'shatdi. Bolalar orqaga qaytishdi.

– Mana shu yerdan.. – deb Asqar qo'li bilan ko'rsatdi.

Rasul suv to'ldirilgan kichkina hovuzchani ko'rdi.

– Bizda suv quvurlari yo'q. Hovuzni o'zimiz qurganmiz. Yomg'ir yog'ganda, hovuzni suvga to'ldirib olamiz, keyin tejab ishlatamiz. Yozda suvni maxsus mashinalarda ikki haftada bir olib kelishadi. O'shandan sotib olamiz, lekin juda qimmat, – dedi bola.

– Nahotki, – dedi Rasul. – Suv shunchalik qadrli deb hech o'ylamagandim.

– Albatta, qimmat, suv bo'lmasa, na ovqat qila olasan, na yuvina olasan. Echkarlar suvsiz qolsa, sut bermay qo'yadi. Shaharda katta basseynlar borligi va unda odamlar cho'milishi rostmi? Eh, qaniydi men ham o'shanaqa basseynida bir martagina cho'milsam!

– Rost... – dedi Rasul noqulay bo'lib. "Men suvni soatlab ochib qo'yib, hovliga suv sepaman. Asqar esa bir martagina cho'milishni orzu qilib yuribdi", deb o'yladi u ichida.

Dadasining ishi bitgach, uyga qaytishdi. Rasul uyga kirishi bilan buvisining oldiga keldi va astagina dedi:

– Buvijon, endi men hech qachon suvni bekorga isrof qilmayman. So'z beraman. Suvni qadrlash kerak ekan.

1. Nima uchun Rasul suv hech qachon tugamaydi deb o'ylar edi?
2. Asqar Rasulga nimani tushunib olishga yordam berdi?
3. Siz o'zingiz suvni qanday tejashingiz mumkin?

Yurtimizda ichimlik suvidan boshqa maqsadlarda (mashina yuvish, tomorqa sug'orish, hovliga suv sepish) foydalanish yoki oqilona foydalanmaslik (mevalarni muzlatish uchun ochib qo'yish) suvni to'xtatib qo'yish uchun asos hisoblanadi.

Mamlakatimizda suv nihoyatda tanqis. Bir paytlar yurtimizda ulkan Orol dengizi bor edi. Biroq bu dengiz quriy boshladi. Hozir uning katta qismi tuzli cho'lga aylangan.

2020-yilda Orolbo'yida yo'qolib borayotgan o'simlik va hayvonot dunyosini himoya qilish, qo'riqxonalar tashkil etish, tabiiy hududlarni kengaytirish bo'yicha davlat dasturi qabul qilindi.

CHO'LGA AYLANAYOTGAN HUDUDLAR

Daraxtlar ildizi yerosti suvlarini yuqoriga ko'tarib, suv havzalarini qurib qolishdan saqlaydi, soya-salqin beradi, barglari yordamida havoni tozalab turadi. Har bir barg havodagi mayda chang va qum zarralarini tortib olib, ularning o'pkamizga kirib ketishiga yo'l qo'ymaydi. Yomg'ir yog'sa yoki suv sepilsa, barglar changlardan tozalanadi va yana xizmatini davom ettiradi. Shuning uchun har bir yashil bargni himoya qilish, yangi daraxt ko'chatlarini ekish kerak.

Cho'ldagi o'rmon

Surxondaryo viloyatida tez-tez chang bo'ronlari ko'tarilib turadi, chunki viloyat hududi sahroga yaqin. Chang bo'ronlari odamlar yashaydigan mahallalargacha yetib kelib, yildan yilga kattaroq maydonlarni egallab olmoqda. Bu jarayon "cho'llanish" deb ataladi.

Cho'llanish tufayli unumdor yerlar, yo'llar, butun boshli qishloqlar qum ostida qolmoqda. Kuchli garmisel esgan paytlarda odamlar faqat uyda o'tirishga majbur bo'ladi, chunki ko'chada turib bo'lmaydi. Garmisel tufayli uy hayvonlari shikastlanadi, bog'lar, tomorqalarga katta talafot yetadi.

Yuzga yaqin oila yashaydigan Qorayantoq qishlog'ida ham shunday bo'ldi. Bir kuni qishloqqa olimlar kelib, ko'p daraxt ekish orqali cho'llanishni to'xtatish mumkinligini aytishdi.

Bu gapni eshitgan Namoz aka ko'chat ekib, butun boshli o'rmon yaratishni niyat qildi. Niyatini tanish-bilishlariga aytgan edi, ko'pchilikka ma'qul keldi. Bog'bonga yordam berish uchun juda ko'p saksovul ko'chatlari olib kelishdi. O'sha kundan boshlab Namoz aka qumga saksovul eka boshladi.

Afsuski, birinchi yili ekilgan hamma ko'chatlar garmiselga dosh berolmay qurib qoldi.

Namoz aka muammoni o'rganib chiqib, yo'lini topdi – har bir ko'chatning tagiga biroz loy solib ekilsa, ular qurib qolmas ekan.

Namoz aka saksovulning cho'lda o'sadigan boshqa navlarini ham o'rganib chiqib, 50 gektar joyga 15 ming dona saksovul ekdi.

Futbol maydonini tasavvur qiling. Mana shunday maydonlardan o'ttiz beshtasi 50 gektar bo'ladi.

Shunday qilib, kattakon o'rmon birgina insonning mehnati tufayli paydo bo'ldi hamda u biror marta "Bir o'zimning qo'limdan nima ham kelardi?" – demadi.

1. Cho'llanish deb nimaga aytiladi?
2. Namoz aka nima uchun ko'chat ekmoqchi bo'ldi?
3. Nima deb o'ylaysiz, cho'lda daraxt o'stirish osonmi?

Tadqiqotchilarning aytishicha, yirik shaharlardagi harorat qishloq joylariga qaraganda 5-7 daraja issiq, havosi ham ancha quruq bo'ladi. Sababi betondan qurilgan ko'pqavatli uylar, konditsionerlar va asfalt bilan qoplangan yo'llar havoni nihoyatda qizdirib yuboradi. Qizigan havo asta-sekin yuqoriga ko'tarilib, mashinalardan chiqqan tutun va chang-to'zon bilan aralashib, shahar ustida to'planib qoladi.

Bu muammoning yagona yechimi – daraxt ekib, shaharni ko'kalamzorlashtirishdir. Buning uchun, birinchi navbatda, bog'lar, xiyobon va maysazorlar barpo qilish kerak. Lekin ular uchun katta maydonlar talab etiladi, shaharda esa joy tanqis. Shu bois shaharlarda ko'pincha ko'kalamzorlashtirishning boshqa usullari qo'llaniladi. Masalan, uylarning devorlari va tomlariga chirmashib o'sadigan o'simliklar ekiladi. Bunday tajribalardan AQSH, Yevropa va Yaponiyaning yirik shaharlarida ko'pdan beri foydalaniladi.

CHIQINDINI QAYTA ISHLASH

Pokiza shahar

O'zbekistonda kichik bir shaharcha bor. Bir kuni shahar hokimi aylanib yurib, hamma joyda chiqindilar uyulib yotganini, chiqindi tashuvchi xizmatlar ularni olib ketishga ulgurmayotganini ko'rib qoldi.

Hokim shahar ko'chalaridagi chiqindi qanday to'planishini kuzata boshladi. Odatda, xonadonlardagi chiqindilarni tashlab kelish 9-11 yashar bolalarga buyurilar ekan. Bolalar esa ko'pincha chiqindi solingan qopchalarni maxsus qutilarga olib borib tashlashga erinib, ko'cha chetiga tashlab ketar ekan. Oqibatda, "siniq deraza nazariyasi"ga muvofiq ko'chalar chiqindilarga to'lib ketar ekan.

Hokim o'quv yili boshida maktablarga borib, bolalar bilan uchrashdi.

- Kim top-toza shaharda yashashni istaydi? – deb so'radi u bolalardan.
- Men! – deb baralla javob berdi hamma bolalar.
- Yaxshi, orangizda kim uydagi chiqindilarni tashlab keladi? Qo'lini ko'tarsin!

"Siniq deraza nazariyasi" nima? Bu odamlarning mayda qonunbuzarliklarga beparvoligidir. Agar bino derazasidagi bitta oyna sinsa, ko'p o'tmay uning qolgan oynalarini ham sindirishar ekan. Kimdir daraxt tagiga chiqindi tashlab ketsa, ko'p o'tmay bu joy axlatxonaga aylanib ketarkan.

Deyarli hamma bolalar qo'lini ko'tardi.

– Juda soz. Ko'rdingizmi, shahrimizning ozoda bo'lishi sizlarga bog'liq. Bu – har birimizning zimmamizdagi juda muhim vazifa. Sizlardan iltimosim: chiqindilarni faqat belgilangan joylarga tashlang. Shunday qilsak, tez orada natijasini ko'rishimizga ishonaman.

Hokim bolalar bilan tozalik, bolalarning bu ishdagi majburiyati va mas'uliyati haqida uzoq suhbatlashdi. Xuddi katta va ziyoli odamlar bilan gaplashgan kabi jiddiy gaplashdi.

Rostdan ham, ko'p o'tmay mo'jiza yuz berdi. Shaharda chiqindilar kamaya boshladi. Bolalar chiqindini faqat axlat qutisiga tashlaydigan, ko'chada, jamoat joylarida tozalikka rioya qiladigan bo'lishdi. Xullas, bolalar shaharning obodligi o'zlariga bog'liqligini tushunib yetdilar. Holat yaxshi tomonga o'zgarayotganidan o'zlari ham xursand bo'ldilar. Ular uka-singillariga “pokiza shahar qoidalari”ni o'rgata boshladilar. Buni ko'rgan kattalar ham chiqindini duch kelgan joyga tashlashga uyalib qolishdi. Shunday qilib O'zbekistonda eng pokiza shahar paydo bo'ldi.

Nima deb o'ylaysiz, bolalar qanday qoidalarga rioya qilishga kelishib oldilar?

Biz axlat qutisiga tashlab yuboradigan juda ko'p narsalarni qayta ishlab, eritib, undan yangi mahsulot ishlab chiqarsa bo'ladi. Bu jarayon qayta ishlash deb ataladi.

Ko'pgina mamlakatlarda odamlar chiqindilarni saralab, axlatxonaga alohida-alohida yuborishga odatlangan. Axlatga tashlanadigan qog'ozlarni ajratib, uni maxsus konteynerga solayotgan har bir odam bir nechta daraxtni qutqarib qolgan bo'ladi. Chunki bunday qog'ozlarni qayta ishlab, undan yangi, foydali narsalar ishlab chiqarish mumkin. Masalan, chiqindi qog'ozlardan salftetka, qog'oz xalta va sochiqlar, hojatxona qog'ozlari ishlab chiqariladi.

Shvetsiyada chiqindilarni maxsus korxonalarda yoqib, undan elektr va issiqlik energiyasi olinar ekan. Yoqiladigan chiqindilar tugay boshlabdi. Korxonalar esa ishlashi kerak. Shunda Shvetsiya qo'shni davlatlardan chiqindilar oladigan bo'ldi. Boshqa davlatlar chiqindini olib ketganligi uchun pul to'larkan. Shvetsiya esa ularni yoqib, elektr va issiqlik energiyasi ishlab chiqarar ekan.

Ekologiyani asrashga qanday yordam bera olamiz?

1. Plastik paketlardan ko'p foydalanmaslik uchun do'konga o'zimiz bilan xalta yoki ryukzak olib borishni odat qilaylik. Olgan narsalarni ham ortiqcha paketlarga solavermaylik. Shunda uyimizda keraksiz paketlar to'planib qolmaydi.

2. Tejamkor bo'laylik, keragidan ortiq oziq-ovqat sotib olmaylik. Bobo-buvilarimiz isrofdan, uvoldan juda qo'rqishgan. Biz esa oxirigacha yeyilmagan pishiriqni, yarimta konfet yoki olmani axlat qutisiga tashlayveramiz. Chiqindini ko'paytirmaslik uchun qancha yeya olsak, shuncha narsa olishimiz kerak.

3. Har qanday eski narsaga ham yangi hayot bag'ishlash mumkin. Eski kiyimni qayta tikib, unga yangi va zamonaviy tus bersa bo'ladi. Plastmassa buyumlar va bir martalik idishlardan juda ko'p foydali, chiroyli narsalar yasash mumkin. Har bir narsa bizga uzoq xizmat qilsin.

Tejog'lik ish – bejog'lik ish.

SOG'LOM TURMUSH TARZI

Sog'lom turmush tarzi salomatlikni saqlash va mustahkamlashga qaratilgan qoidalar to'plamidir. Bu qoidalar onda-sonda emas, muntazam rioya qilganlarga katta foyda keltiradi.

Sog'lom turmush tarzi juda ko'p omillardan tashkil topadi. Har bir omil muhim ahamiyatga ega. Ulardan birortasi bo'lmasa, butun organizmga katta zarar yetishi mumkin.

Shaxsiy gigiyena

Ichak infeksiyalarining katta qismi, ba'zan gripp ham qo'l orqali yuqadi! Hojatxonadan chiqqach, jonivorlar bilan o'ynagandan keyin, ovqatlanishdan oldin va keyin, ko'chadan kelganda, uylarni tozalaganda, xullas – qo'lingiz kir bo'lsa, albatta, sovunlab yuving.

Yuvinish uchun atir sovun yoki gellardan foydalanish kerak. Har kuni dush qabul qiling. Ayniqsa, terlagan bo'lsangiz, ust-boshingiz chang, kir bo'lsa, albatta, yuving.

Haftada kamida bir marta butun badaningizni iliq suvda, sovun bilan yaxshilab ishqalab yuving. Yuvingandan so'ng toza ich kiyimlar kiying.

Har kuni ertalab va kechqurun tishingizni maxsus pasta bilan yuving. Ovqatdan keyin og'zingizni chaying. Tishingiz yoki milkingiz sal og'risa, tezda tish shifokoriga boring.

Sochingiz orasta bo'lsin!

Boshingizni iliq suv bilan yuving. Sochingiz uzun bo'lsa uchidan, kaltaroq bo'lsa tagidan boshlab tarang. Taroqning tishlari juda o'tkir, haddan tashqari zich bo'lmasin. Bironing tarog'ini ishlatmang, o'zingizning tarog'ingiz bo'lsin.

Kiyim va poyafzal

Kiyimlaringiz yil fasliga, qiladigan ishingiz va boradigan joyingizga mos bo'lishi kerak. Kiyimlar kir, betartib bo'lishi – faqat o'zingizga emas, boshqalarga nisbatan ham hurmatsizlikdir.

Uyimizning tozaligi

Uyga kirayotganda poyabzalingizni chang va kirdan tozalang. Chang to'planib qolishiga yo'l qo'ymay, nam latta bilan artib turing.

1. Nima deb o'ylaysiz, xonaning tozaligi shaxsiy gigiyena bilan bog'liqmi? Sizningcha, ushbu qoidalar sizning sinf xonangizga ham tegishlimi?
2. Teringizni qanday parvarish qilishni bilasizmi? Kichik teri jarohatlarida (shilinish, ko'karish, kuyish) birinchi yordam ko'rsatish haqida gapirib bering.

To'g'ri ovqatlanish

O'quvchi to'laqonli va me'yorida ovqatlanishi kerak. Sog'lom ovqatlanish – xilma-xil masalliqlardan tayyorlangan taomlar va meva-sabzavotlarni muntazam, shoshilmay yeyish degani. Yeydigan ovqatimizning quvvati va oziq moddalari tanamiz o'sishi, har kungi faolligi uchun yetarli bo'lishi kerak.

Gohida bolalarda va kattalarda allergiya, ya'ni ayrim moddalarga nisbatan alohida sezuvchanlik uchrab turadi. Bunday odamlarga ba'zi dorilarni qabul qilish yoki ayrim yeguliklarni yeyish mumkin emas. Allergiyasi bor odamlar shifokordan maslahat olishi shart.

1. Sabzi insonning qaysi a'zosi uchun foydali ekanini bilasizmi?
2. Oziq-ovqatlarning yana qanday foydali xususiyatlarini bilasiz?

Jismoniy faollik

Sport yoki raqs bilan shug'ullanish, harakatli o'yinlar yoki muntazam jismoniy mashqlar insonni jismonan baquvvat qiladi. Shu bilan birga, uning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirib, ruhiy holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Sport bilan shug'ullanadigan odam:

- ko'p kasal bo'lmaydi;
- hushyorroq, chaqqonroq bo'ladi;
- stresslarga bardoshli bo'ladi;
- tanasini to'liq tushunib, nazorat qiladi;
- his-tuyg'ularini jilovlay oladi.

Ertalabki badantarbiya ham nihoyatda foydalidir, chunki u erta tongdan insonning tanasi va miyasiga quvvat, yaxshi kayfiyat bag'ishlaydi. Sport bilan shug'ullangan inson yanada chidamli bo'ladi, o'zini tetik va jozibali his qiladi, o'ziga ishonchi ortadi.

Suyak hamda mushaklar tayanch va harakatlarimizni ta'minlaydi. Qaddimizning tik bo'lishi ham skelet va mushaklar holatiga bog'liq. Bu narsa bolalikdan shakllanadi. Shuning uchun hozirdan to'g'ri o'tirish va yurishingizga e'tibor berishingiz kerak. Kattalar qaddingizni to'g'ri tutishingizni nazorat qilishingizga yordam beradilar. Ularning tanbehlariga aslo xafa bo'lmang. Sport bilan shug'ullanish va jismoniy faollik mushaklarimiz, demak, qad-qomatimiz ham mustahkam bo'lishiga yordam beradi. Qomatni to'g'ri tutish sog'liqni mustahkamlovchi yaxshi odatlardan biridir.

1. Siz jismoniy faollikning qanday turlarini yoqtirasiz?
2. Jismoniy yuklamalar nima uchun muntazam bo'lishi zarur?

Oqilona kun tartibi

Maktabda o'qish, uyga berilgan vazifalarni bajarish – jiddiy mehnat hisoblanadi. Ba'zan to'rtinchi sinf o'quvchisi ham xuddi kattalardek band bo'ladi. Bunday bandlik sizning salomatligingizga ta'sir qilmasligi uchun kun tartibiga rioya qilishingiz, vaqtida mehnat qilib, vaqtida dam olishingiz kerak. Kun tartibiga ochiq havoda sayr qilish va turli o'yinlar o'ynashni ham kiritish lozim. Shuningdek, vaqtida tiniqib uxlashingiz ham muhim hisoblanadi.

Nima deb o'ylaysiz, nima uchun har kuni bir vaqtda uyg'onib, kechqurun bir vaqtda uyquga yotish tavsiya qilinadi?

Chiniqish

Chiniqish immunitetni oshirishning samarali usulidir. Chiniqqan odam salga shamollayvermaydi, hatto epidemiya paytida ham virusli infeksiyalarga bardoshli bo'ladi. Toza havoda sayr qilish, xonalarni shamollatib turish, havo vannasi, yalangoyoq yurish, ho'l sochiq bilan artinish ham chiniqish turlariga kiradi.

Suv bilan chiniqishni iliq suvda cho'milishdan boshlab, suvning haroratini asta-sekin pasaytirib borish, keyin esa quruq sochiqda yaxshilab artinish bilan yakunlash kerak. Organizmni asta-sekin, lekin muntazam, qat'iyat bilan chiniqtirib borish lozim.

Zararli odatlardan xalos bo'lish

Chekish, alkohol, narkotik moddalar qabul qilish sog'lom turmush tarziga mutlaqo ziddir. Ular insonning o'sishi, aqliy rivojlanishiga to'sinlik qiladi, turli kasalliklarni keltirib chiqaradi.

1. Salomatlikni mustahkamlaydigan qanday odatlaringiz bor?
2. O'zingizda qanday odatlarni shakllantirishni xohlaysiz?
3. Siz qachondir tibbiy ko'rikdan o'tganmisiz?

Tibbiy ko'rik nima uchun kerak?

1. Tibbiy ko'rik nima uchun kerak?
2. Nima deb o'ylaysiz, nima uchun tibbiy ko'rikdan muntazam o'tib turish kerak?
3. O'zingizni noxush sezsangiz, kimga va qayerga murojaat qilasiz?

XAVFLI VAZIYATLARDA QANDAY HARAKAT QILISH KERAK?

– Hayotda har xil vaziyatlar bo'lishi mumkin. Ba'zan ular orasida xavflilari ham uchrab turadi. Akmal, qanday vaziyatlar xavfli deyilishini bilasanmi?

– Yo'q, bilmayman.

– Kel, unda birgalikda tushunib olamiz.

Xavfli vaziyatlar – insonlar, ularning mol-mulki yoki atrof-muhit xavf ostida qolgan holatlardir.

Qanday vaziyatlarni xavfli deb hisoblaysiz? Misollar keltiring. Javobingizni izohlang.

Zilzila – tabiiy ofat bo'lib, bizning o'lkamizda ham sodir bo'lib turadi.

Zilzila paytida quyidagilarga amal qilish muhim:

- Darhol xavfsiz joyga o'tib olish kerak.
- Iloji bo'lsa, chiroq, gaz va suvni o'chirish kerak.
- Pastki qavatda yashaydiganlar binodan tashqariga chiqishi kerak.
- Ko'chada baland binolar, elektr ustunlardan uzoqroq turish kerak.
- Binodan chiqishga ulgurmaganlar boshini biror narsa bilan to'sib, mustahkam stol yoki karavatning tagida cho'kkalab o'tirishi kerak.
- Uydagi ichki devorning burchagiga yoki eshik ostiga turib olish kerak.
- Derazalardan uzoqroq turish kerak.

Yong'in kutilmagan paytda, kutilmagan joyda chiqishi mumkin. Uning oldini olish uchun esa yong'inning asosiy, dastlabki belgilarini bilish kerak. Guruhlarda ishlab, yong'inning belgilarini aniqlang. Javobingizni asoslab bering.

kuygan hid

tutun

alanga

yo'tal

yonayotgan narsalarning ovozi

yonayotgan rezinaning hidi

elektr chiroqlarining o'chishi yoki o'chib-yonishi

bezugak tutishi

ko'zlarning achishishi

og'izdagi achchiq ta'm

Yong'inning sabablari juda ko'p. Masalan:

- elektr simlarining tutashib qolishi;
- gugurt o'ynash;
- yopiq joyda, uyning ichida paqildoq va mushaklar otish;
- nosoz elektr asboblarni ishlatish;
- gaz plitadan noto'g'ri foydalanish.

1. Yong'inning yana qanday sabablari bo'lishi mumkin?
2. Sinfdoشلaringiz bilan muhokama qiling:
  - Yong'in chiqmasligi uchun nima qilish kerak?
  - Yong'in chiqsa birinchi navbatda nima qilish kerak?
3. Yong'in xavfsizligi bo'yicha eslatma tuzing.

QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRAMIZ

Akmal, katta bo'lganingda kim bo'lmoqchisan?

Tezyurar poyezd haydaydigan mashinist bo'laman.

Zo'r! Ammo o'tgan yili quruvchi bo'lib, eng baland osmono'par bino qurishni xohlarding-ku?

To'g'ri, endi katta bo'ldim va fikrim o'zgardi.

1. Siz kim bo'lmoqchisiz? Sizga bu kasbning nimasi yoqadi?
2. Bu kasbning ustasi bo'lish uchun sizga qanday sifatlar kerak bo'ladi?
3. Sizdan qanday bilim va qobiliyatlar talab etiladi?

Inson o'zini qanday deb hisoblasa, shunday bo'ladi. "Men buni qila olmayman" desam, rostdan ham qila olmayman. Lekin "Men buni uddalay olaman" desam, ilgari qo'limdan kelmagan bo'lsa ham, endi uddalayman.

Mahatma Gandhi

Qobiliyat – bilim emas, lekin u ham insonning bir ishini qila olishiga yordam beradigan shaxsiy xususiyati, salohiyatidir. Masalan, bir kishida hidni sezish va eslab qolish qobiliyati bor. Bunday qobiliyat kimyogar, degustator, oshpazlar uchun zarur.

Har qanday ish uchun bir necha xil qobiliyatlar kerak. Masalan, shifokor ziyrak, kirishimli, aqlli, chaqqon, halol inson bo'lishi kerak.

Qobiliyat umumiy va xususiy bo'lishi mumkin. Masalan, yaxshi xotira – umumiy, ya'ni ko'pchilikda bor qobiliyat. Lekin musiqiy iste'dod – xususiy qobiliyatdir.

Qobiliyat uchun millatingiz, qiz yoki o'g'il bola ekaningizning ahamiyati yo'q. Har qanday qobiliyat rivojlanadi, ota-onamizdan esa uning kurtaklarini, ya'ni qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatlarini meros qilib olamiz. Iste'dod kurtaklari har doim ham qobiliyatga aylanmaydi, faqat inson shu sohaga qiziqsa va ko'nikmalarini rivojlantirsagina bu amalga oshishi mumkin. Ammo shu narsa aniqki, umuman hech qanday qobiliyatsiz odam bo'lmaydi. Muhimi, o'zingizdagi iste'dod va qobiliyatni aniqlab, shu yo'nalishda kuchingiz hamda omadingizni sinab ko'ring. Inson o'zini hech qaysi sohada sinab ko'rmasa, o'zida qanday qobiliyat, iste'dod borligini tasavvur qilmasa, natijada o'zini qobiliyatsiz deb hisoblashi mumkin.

1. Sinfdoahlaringiz bilan qobiliyatlar ro'yxatini muhokama qiling. Siz o'zingizda ulardan qaysilarini rivojlantirishni istaysiz? Bu qobiliyatlar bizga nima uchun kerak? Ularni qanday qilib shakllantiramiz?

- Biror yangi yoki antiqa narsani ko'ra olish.
- Kerakli ma'lumotni topish.
- O'qigan yoki tinglagan narsasining ma'nosini tushunish.
- Fikrni og'zaki yoki yozma ifodalash.
- Bir ishini hech narsaga chalg'imag, qunt bilan bajarish.
- Ish va vaqtni to'g'ri taqsimlash.
- Natijalarni tuzilgan reja bilan taqqoslash.

2. Ro'yxatni o'zingiz uchun foydali bo'lgan qobiliyatlarga oid misollar bilan to'ldiring.

Estafeta

Yakshanba kuni maktabda sport musobaqalari bo'lishi kerak edi. Har bir sinfdan estafeta uchun jamoa to'planishi kerak. Bir kun oldin bolalar yig'ilib, estafetaga kim chiqishini maslahat qilishdi. Xohlovchilar ko'p bo'lgani uchun jamoa birpasda tuzildi.

– Men ham qatnashsam bo'ladimi? – sekingina so'radi Asqar. U sinfga yangi kelgan, o'zi tortinchoq bo'lgani uchun harakatlari beo'xshovroq ko'rinardi.

– Biz hozir kuchli bolalarni tanlayapmiz, – dedi Laylo. – Boshqa sinflarni ko'rdingmi, rosa baquvvat bolalarni tanlashibdi.

– Yo'q, sen bizni uyaltirib qo'yasan, – dedi yana bir bola. Asqar indayolmay qoldi. U ilgari estafetada qatnashmagan ekan, shuning uchun o'ziga unchalik ishonmadi.

– Eh, Ra'noning ketgani yomon bo'ldi-da, – dedi Laylo. – O'tgan yilgidek hammadan zo'r qatnashgan bo'lar edi.

Ra'no ilgari shu sinfdan o'qigan, bu yil chet davlatga ketgan qiz edi.

– Ha, zo'r bo'lardi, – dedi Nodira. – Men yaqinda u bilan gaplashdim.

– Yangi sinfi qanaqa ekan? – so'rashdi sinfdosh qizlar.

– Unchalik yaxshimas. Tilni yaxshi bilmagani uchun yangi sinfdoshlari bilan unchalik kirisha olmayotgan ekan. Qo'lidan hech narsa kelmaydi, deb o'ylashayotgan bo'lsa kerak. Uning qanday aqlli qizligini bilishmaydi-da! Ra'no o'zini tushunadiganlar orasiga qaytishni juda xohlayapti.

Nodira jim bo'lib qoldi, sinfdoshlar ham o'ylanib qolishdi. Shu payt Nodira Asqarning yoniga bordi-da, bolalarga yuzlanib shunday dedi:

– Keling, harakat qilib ko'ramiz! Asqar ham qatnashsin. Birgalikda uddalaymiz.

1. Bolalar estafeta qatnashchilarini qanday tanlashdi?
2. Nima uchun Asqarni jamoaga olishni xohlashmadi?
3. Nodira fikrini nega o'zgartirdi va Asqarni jamoaga qo'shish taklifini berdi?
4. Siz Nodiraning taklifini qo'llab-quvvatlagan bo'larmidingiz? Nima uchun?

Kichik guruhlarda muhokama qiling. Yutishingizga ko'zingiz yetmasa, jamoa bo'lib o'ynaydigan o'yinlarda, tanlov, viktorinalarda qatnashish kerakmi? Agar kerak bo'lsa, buning qanday foydasi bor?

Muvaffaqiyat qozonish uchun bilim olishga vijdonan yondashish kerak. Siz olayotgan bilimlar hayotda nihoyatda zarur bo'lishini yodda tutish lozim. Qiyinchiliklarga duch kelganda tushkunlikka tushmasdan, ularni yengib o'tishga intilish kerak.

Nurxon: kurashish, iroda, g'alaba

Nurxon yoshligidan styuardessa yoki jurnalist bo'lib, ko'p sayohat qilishni orzu qilar edi. Ammo bir kuni falokat yuz berdi-yu, hamma orzulari chippakka chiqdi. U aravachada yurishga majbur bo'lib qoldi.

– Avvaliga tushkunlikka tushib qoldim. Lekin keyinroq o'zinga achinib o'tirish xato ekanini, yashashda davom etish kerakligini tushunib yetdim, – deydi Nurxon.

Nurxon Farg'onadagi imkoniyati cheklanganlar kollejiga o'qishga kirdi. Tikuvchilik kasbini o'rganib, kollejni a'lo natijalar bilan bitirdi.

– Kollejda ko'pchilik bolalar sport bilan shug'ullanardi. Men esa bu holatimda qanday qilib sport bilan shug'ullanish mumkinligiga aqlim yetmas edi. Lekin bir kuni do'stim sport bilan hatto nogironlar aravachasida yurib ham shug'ullanish mumkinligini aytib, bir necha kishini misol qilib keltirdi.

Shunday qilib, Nurxon paralimpiya sportiga qiziqib qoldi, keyin esa nayza otish bilan shug'ullana boshladi. To'g'ri, oldiniga ancha qiyin bo'ldi.

– Muvaffaqiyatsizlik aslida muvaffaqiyat sari bosilgan qadam bo'larkan. Har bir mag'lubiyat mening irodamni mustahkamlab boraverdi. Yanada ko'proq mehnat qilaverdim. Ba'zi sportchilar yengilib qolsa, hafsalasi pir bo'lib qoladi. Lekin men astoydil mehnat qilib, baribir g'alaba qozonaman deb ahd qildim.

Paralimpiya sporti – imkoniyati cheklanganlar uchun Olimpiada o'yinlaridir. Unda matonatli insonlar qatnashib, o'zaro musobaqalashadilar va katta natijalarga erishadilar. Olimpiya o'yinlaridan so'ng Paralimpiya o'yinlari o'tkaziladi

Nurxon birinchi O'zbekiston chempionatidayoq bronza medali sohibasi bo'ldi. Keyin esa jahon chempionatida qatnashib, beshinchi o'rinni egalladi.

– Kuchli bo'lishni menga onam o'rgatdi, meni doim qo'llab-quvvatlab turdi. Endi esa singillarim "Opa, siz nogironlik aravachasida bo'la turib katta natijalarga erishdingiz. Biz sizdan o'rnak olamiz", deyishadi.

Nurxon Qurbonova – nayza, disk va yadro uloqtirish bo'yicha paralimpiya yengil atletikachisi. O'zbekiston terma jamoasi a'zosi. 2020-yilgi yozgi Paralimpiya o'yinlarining kumush va bronza medali sohibasi. 2021-yilda "O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan sportchi" unvoniga sazovor bo'ldi.

1. Nurxon sport bilan shug'ullanishni qanday boshladi?
2. U mag'lubiyat va omadsizliklarni qanday qarshi oldi?
3. Nurxonning hayot yo'li bizga nimani o'rgatadi?

Muvaffaqiyat – bir muvaffaqiyatsizlikdan ikkinchisi tomon tushkunlikka tushmay bora olish qobiliyatidir.

Uinston Cherrill

SABOQ OLISHNI O'RGANAMIZ

– Madina, nega xomushsan?

– Maktabdagi konsertda fortepiano chalayotib, bir necha marta adashib ketdim... Uyda rosa mashq qilgandim. Uyalganimdan o'zimni yomon his qilyapman.

– Ha, bu achinarli, seni tushunyapman. Lekin sen bunchalik xafa bo'lma. Hayajonlanganda hamma ham adashadi. Keyingi konsertlarda qoyil qilib chalib berasan. O'tgan yili oddiy mashqlarda ham xato qilishingni o'ylab siqilar eding. Endi esa murakkab pyesalar ijro etyapsan.

1. Nima deb o'ylaysiz, odamlar nega xato qiladilar?
2. Xato qilish qanchalik yomon?

“To'rt oyog'i bilan ot ham qoqiladi”, deydi dono xalqimiz. Adashish, xato qilish ayb emas, bu xatoni tuzatmaslik aybdir.

Xato qilganimizda noqulay ahvolga tushamiz va bu bizga yoqmaydi. O'zimiz uchun zarur biror ishni qila olmasak, bundan tushkunlikka tushamiz. Harakat qilishning foydasi yo'q, degan xayolga ham boramiz. Aslida bu biz o'ylaganchalik yomon emas, inson hech qachon noumid bo'lmasligi kerak. Xatolar tufayli biz yangi narsalarni o'rganamiz va bu oddiy hol.

Yangi narsani o'rganayotgan odamning adashishi tabiiy. Ilgari bilmagan, qilib ko'rmagan ishimizni qilsak, birdaniga yaxshi natija chiqmasligi mumkin. Tasavvur qiling, muz ustida uchishni o'rganayotgan odam avvaliga ko'p qoqiladi, toyib yiqiladi. Lekin tinmay mashq qilaversa, bir kun kelib, murakkab va chiroyli sakrashlarni amalga oshirishni o'rganib oladi.

Faqat hech narsa qilmagani odam xato qilmaydi.

Siz uchun yangi bo'lgan va birinchi marta uringaningizda qiynalgan ishingizga misollar keltiring. Avvaliga qila olmagansiz, vaqt o'tgach, bu ishga usta bo'lib ketgansiz. Boshida nimalarni his qilgansiz? O'rganib olganingizdan keyin-chi?

Bir ishni uddalay olmasak, hafa bo'lib dunyo ko'zimizga tor ko'rinib ketadi. Bunday paytda avval uddalay olmagan, o'rganib olganimizdan keyin osondek tuyuladigan boshqa ishlarni eslashimiz kerak. Bir yil avval umuman yecha olmagan masalani endi osongina yechamiz, bir yil oldin eslab qola olmagan narsani hozir yoddan bilamiz. Mana shularni eslasak, tushkunlikka tushmaymiz, kayfiyatimiz ko'tariladi.

Uzoq safarga chiqqan sayyoh yo'lda duch kelgan dovondan o'ta olmasa, tushkunlikka tushishi mumkin. Lekin safarga otlanganidan beri qanchalik uzoq va mashaqqatli masofani bosib o'tganiga qarasa, har qanday qiyinchilik uning uchun oson ko'rinadi. Ana shunda u yutuqlaridan xotirjam bo'lishi, qat'iyatidan faxrlanishi, natijada o'ziga ishonchi ortishi mumkin. Bularning hammasi ertaga o'sha dovondan ham osongina o'tib olishga yordam beradi.

Aqlni charxlovchi mashg'ulotlar

Ismoil matematikadan boshqotirmani yechayotgan edi. U uncha murakkab bo'lmagan, oson boshqotirmalarni yechishni yoqtiradi. Ustozi unga "Menda sal qiyinroq boshqotirma bor, yechib ko'rasanmi?" – dedi.

Ismoil ikkilanib qoldi. "Juda murakkab boshqotirmaga o'xshaydi, yecha olmasam kerak. Menimcha, qo'limdan kelmaydi, noto'g'ri yechaman", – dedi. "Hechqisi yo'q, agar noto'g'ri yo'ldan borib xato qilsang, boshqa yo'lni qidirib ko'rasan, – dalda berdi ustoz. – Aslida murakkab masalalarni yechayotganda biz ko'p narsani o'rganamiz. Mushaklarimizni og'ir yuk ko'tarib chiniqtirganimiz kabi qiyinroq masalani yechish jarayonida miyamizni mashq qildiramiz. Shunda u yanada aqlli va kuchli bo'ladi".

1. Ismoil nima uchun oson boshqotirmalar yechishni yoqtirardi?
2. Yangi narsalarni o'rganayotganimizda miyada nimalar bo'ladi?
3. Nima deb o'ylaysiz, Ismoil murakkab boshqotirmani yechishga urinib ko'radimi?

Ilmiy tadqiqotlar miyaga yangi murakkab masalalar qanchalik ko'p yuklansa, shunchalik yaxshi rivojlanishini tasdiqlagan. Murakkab masalalarni yechishda xatoga yo'l qo'yilsa, buning qo'rqinchli joyi yo'q. Xato qilishdan qo'rqish yoki faqat yaxshi baho olaman deb oson yo'lni tanlash – noto'g'ri. Bunday holatlarda miya rivojlanmaydi.

– Inson xato qilishi tabiiy. Adashmagan, xato qilmagan odam haqiqat nimaligini bila olmaydi. Hayotda bizni to'g'ri yo'lga yo'naltirgan ham aslida bizning xatolarimizdir. Biz xatolar qilish jarayonida hayotni o'rganamiz.

Dilfuza Egamberdiyeva,
qishloq xo'jaligi fanlari doktori, professor,
Butunjahon fanlar akademiyasi a'zosi.

– Xatodan, ayniqsa, ilm sohasida xato qilishdan qo'rqmang. Tadqiqotchilar o'z xatolaridan xulosa chiqaradilar, o'rganadilar. Xatolar olimni yanada bilimli va kuchli qiladi.

Ahmadjon Abdujabborov,
fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimlarning so'zlarini qanday tushundingiz?
Xatolarning foydasi nimada ekan?

Xatolar foydali, chunki u nimaga ko'proq e'tibor qaratish kerakligini ko'rsatib beradi. Xatolar ko'pincha masalani yuzaki tushunishdan paydo bo'ladi. Odatda hamma yurayotgan, eng ishonchli bo'lib tuyulgan yo'ldan yurishga harakat qilamiz, lekin bu bizga yordam bermasligi mumkin.

Xatolar odamni o'ylashga majbur qiladi, masalaning mohiyatiga yetishga undaydi. Agar eski usullar natija bermasa, demak, yangi yechim izlash, xatti-harakatlarni o'zgartirib ko'rish kerak. Xatolarni tahlil qilish orqali biz aslida vaziyat qanday bo'lganini, gap nimadaligini tushunib yetamiz. Shu tariqa xatolar bizning o'sishimizga, olg'a qadam bosishimizga yordam beradi.

Gugurt

XIX asr boshida britaniyalik dorishunos

Jon Uoker dori tayyorlayotib, har xil moddalarni yog'och cho'p bilan aralashtirayotgan edi. U cho'pga yopishib qolgan moddani tushiraman, deb cho'plarni bir-biriga ishqalagan edi, olov chiqdi. Gugurt shunday kashf qilindi.

Avvaliga gugurt cho'plari kartondan qilinardi, keyin esa yog'ochdan qilinadigan bo'ldi.

Elektr yo'qligida gugurt insonlar uchun qulaylik yaratgan.

Bilish hayratlanishdan boshlanadi.

Arastu, yunon faylasufi

Ba'zan kashfiyot yoki ixtirolarga biror xato yoki tasodif ham sabab bo'ladi. Masalan, Jon Pembertonning yordamchisi bosh og'rig'i (migren)ga dori izlab yurib, tasodifan koka bargi bilan kola yong'og'ini gazli suvga aralashtirib qo'ygan. Koka-kola ana shunday paydo bo'lgan. Persi Spenser degan muhandis esa magnetron (mikroto'lqin hosil qiladigan elektrchiroq) yonida turganida cho'ntagidagi shokolad erib ketgan, shundan keyin mikroto'lqinli pechlar kashf qilingan.

Nima uchun bunday bo'ladi? Gap shundaki, haqiqiy kashfiyot yoki ixtiro qanday qilinishi haqida oldindan yozib qo'yilgan tayyor yo'riqnoma yo'q. Mutlaqo yangi narsani topish uchun hech kim yurmagan yo'llardan yurish lozim. Birovlar mutlaqo g'alati, bema'ni deb hisoblagan narsani qilib ko'rishga vaqt sarflashdan qo'rqmaslik kerak. Inson qiziquvchan bo'lishi, hamma uchun tushunarli bo'lgan, hech kim muammo ko'rmayotgan joyda ham xayoliga kelgan savolni berishdan tortinmasligi kerak. Mayda-chuydalarga, bir-biriga umuman o'xshamaydigan narsalar o'rtasidagi bilinar-bilinmas bog'liqliklarga ham e'tibor berishi lozim. Eng muhimi, xato qilishdan qo'rqmaslik kerak. Xato bo'lib ko'ringan o'nlab fikrlarning bittasi to'g'ri bo'lib chiqishi, ulkan ilmiy kashfiyotlarga sabab bo'lishi mumkin.

Gaplarni o'qing. Qaysi fikrlarga qo'shilasiz, qaysi biriga qo'shilmaysiz?

O'qishda eng muhimi – xato qilmaslik.

Xatolar ahmoqlik yoki dangasalik tufayli sodir bo'ladi.

Agar odam tez-tez xato qilsa, undan hech narsa chiqmaydi.

Xatoni payqasangiz, uni tuzatishga harakat qiling, zarurat bo'lsa yordam so'rang.

Xatolar va kamchilik – bu o'qish-o'rganishning bir qismi.

Xato – chuqurroq tushunib olish uchun yaxshi imkoniyat.

Nimadir sizga tushunarsiz yoki g'alati tuyulsa, so'rashdan tortinmang.

Javobi yo'q savol – vaqti kelib yangi, kutilmagan ma'lumotni bilib olishingiz uchun imkoniyatdir.

O'yin – bekorchi va behuda ish.

O'yin ba'zan biror yangi narsani tezgina o'rganib olishga yordam beradi.

Bilimlar – bu olimlar tomonidan muhim savollarga topilgan javoblardir. Shuning uchun ilm-fanda eng muhim narsa savol berishdir. Agar odamlar “Kasallik qanday paydo bo'ladi?”, “Oy nega to'ladi?”, “Nima uchun suv qattiq, suyuq va gaz holatida bo'ladi?” kabi savollarni bermaganida insoniyat umuman rivojlanmagan, hatto yo'q bo'lib ketgan bo'lardi. Yosh bolalar juda ko'p savol beradi, shuning uchun ular tez rivojlanadi. Tushunmagan, bilmagan narsangizni so'rashdan tortinmaslik kerak. Bu aqlni charxlaydi, dunyoqarashni kengaytiradi. Inson hayratlanmasa, tushunarsiz va g'alati narsalarga qiziqmasa, hech qanday kashfiyot qilmaydi.

Tanishing, bu – **Rufat Matkarimov**. U 8 yoshda. Rufat Xorazm viloyatining Xiva tumanidagi maktablardan birida o'qiydi. U “Zakovat” intellektual o'yinini o'ynashni yaxshi ko'radi. Rufat Matkarimov – viloyat “Zakovat” klubi professional ligasining doimiy ishtirokchisi.

“Zakovat” o'yinida ishtirokchilarga savollar beriladi, ular esa belgilangan vaqt ichida bu savollarga to'g'ri javob topishlari kerak. O'yinda eng ko'p to'g'ri javob topgan jamoa g'olib bo'ladi. Hozirgi kunda bu o'yin butun O'zbekistondagi maktablarda ham o'tkazilmoqda. Respublika final bosqichida g'olib bo'lgan jamoaga “Zakovat” klubining bir yillik stipendiyasi beriladi va jamoa a'zolari oliy o'quv yurtlariga imtihonsiz qabul qilinadi.

BIZNING XATTI-HARAKATLARIMIZ

Yangi odamlar bilan tanishganimizda ismimizni aytamiz, unga o'zimiz, oilamiz, qiziqishlarimiz va erishgan yutuqlarimiz haqida gapirib beramiz. Bu odamlarda o'zlari haqida dastlabki tasavvur shakllanishiga imkon beradi. Keyinchalik, yaqinroq tanishib olgach, bir-biri haqida to'liqroq fikr shakllanadi. Lekin aslida kimligimizni aytgan so'zlarimiz emas, balki amallarimiz, xatti-harakatlarimiz ko'rsatadi. Xatti-harakatlarimizga qarab odamlar biz haqimizda tasavvur hosil qiladi va ularning bizga munosabati shunga bog'liq bo'ladi. Amallarimizga qarab, atrofimizdagilar bizga ishonsa bo'ladimi, muhim ishni topshirsa, mas'uliyat bilan yondashamizmi, mustaqil harakat qilishga qodirmizmi-yo'qmi, bilib oladilar. Odamlar orasidagi obro'yimiz ana shunday shakllanadi.

Qo'ng'iroq soat

– Endi men katta qizman, – dedi Sevara. – Bundan keyin ertalab o'zim uyg'onaman.

– Yaxshi bo'lardi, – dedi onasi.

– Mana ko'rasiz, oyijon. Har kuni o'zim turaman!

– Unda senga uyg'otadigan soat kerak bo'ladi, – onasi shunday deb, Sevaraga o'zining aqli soatini berdi.

– Vuy! – xursand bo'lib ketdi Sevara. – Bunaqa soat bilan biror kun ham uxlab qolmayman, hamma ishlarga ulguraman!

Sevara rosa xursand edi. Onasi bergan soat unga juda yoqdi.

Rostdan ham zo'r soat ekan: necha qadam yurganini sanab turadi, ob-havoni ko'rsatadi, belgilangan ishlarni eslatib turadi. Eng muhimi, aytilgan paytda uyg'otadi.

Dushanba kuni Sevara aqli soatning ovoizidan uyg'ondi. Har doimgidek erinib yotmasdan, sakrab turib, yuz-qo'lini yuvib keldi. Oshxonaga kirs, onasi nonushta tayyorlayotgan ekan, Sevarani ko'rib, xursand bo'lib ketdi.

Bir necha kun hammasi yaxshi bo'ldi. Sevara belgilagan kun tartibi buzilmadi, hamma ishlari vaqtida bajarildi.

Payshanba kuni dugonasining tug'ilgan kuni edi. Qizlar istirohat bog'iga aylanishga bordilar. Avvaliga ular muzqaymoq yeyishdi, keyin arg'imchoqlarda maza qilib uchishdi. Sevaraning onasi bir necha marta qo'ng'iroq qilib, kech bo'lib qolganini eslatdi.

Sevara uyga kelib, portfeliga ertangi kungi kitob-daftarlarini solayotganda, birdan o'qituvchi jonivorlar haqida insho yozib, rasm chizib kelishni aytgani esiga tushdi.

U rangli qalamlarini olib, stol yoniga o'tirdi. Onasi kech bo'lganini aytib, soatga ishora qildi.

– Hozir, oyi. Birpasda tayyorlayman, – dedi Sevara.

Lekin darsini tez tayyorlay olmadi. Kuni bilan juda charchagani uchun uyqusi kelib, ko'zlari yumilib ketaverdi. Bir amallab darsini chala-chulpa bajardi, lekin ko'ngli joyiga tushmadi. "Mayli-da, qanday qilib bo'lsa ham, darsimni qildim-ku", – dedi va uxlashga yotdi.

Ertalab Sevara uxlab qoldi, chunki aqlli soatning ovozini eshitmadi.

Uni onasi uyg'otdi. Sevara shosha-pisha kiyindi va maktabiga yugurdi. Yarim yo'lga yetganda kecha chizgan rasmi stolning ustida qolib ketgani esiga tushdi...

Hikoyani sinfdoshlaringiz bilan muhokama qiling va savollarga javob bering.

1. Bu voqea qanday tugashi mumkin edi? Voqealar rivojining turli variantlarini ayting.
2. Nima deb o'ylaysiz, nima uchun bu safar aqlli soat Sevarani uyg'ota olmadi? Endi bunday bo'lmasligi uchun Sevaraga qanday maslahat bera olasiz?
3. "Mustaqil bo'lish" deganda nimani tushunasiz? Qaysi vaziyatlarda siz mustaqil bo'la olyapsiz?

O'yinqaroqlik

Davronning ota-onasi u bilan shunday kelishib olishgan: har kuni kechqurun darslarni va uydagi ishlarni qilib bo'lib, sport mashg'ulotiga borib kelganidan keyin kompyuterda yarim soat o'yin o'ynashi mumkin.

– Dada, menga kompyuter kerak bo'ladi, ekologiyadan referat yozish uchun.

– Mayli, lekin o'yinga chalg'ib ketmagin!

– Albatta, dada. Chalg'imagman! – ishonch bilan dedi Davron.

Davron referatga kerakli ma'lumotlarni birpasda topib, yuklab oldi.

Endi kompyuterni o'chirmoqchi edi, birdan miyasiga "O'yinga bir qarab ko'ray-chi..." – degan xayol keldi.

Davron o'yinni ochib, o'zi yasagan shaharga mamnun bo'lib qaradi. Endi chiqib ketmoqchi edi, chatda kimdir unga yozib qoldi...

Davron o'yindan ko'zini uza olmay qoldi. Har besh daqiqa o'tganda "Bo'ldi, o'yindan chiqishim kerak", deb o'ziga eslatib turdi. Lekin har safar "Hozir. Yana ozgina. Bir daqiqa", deb o'zini o'zi aldayverdi.

Vaqt juda tez o'tib ketdi. Bir mahal qarasa, soat besh bo'libdi.

– Voy! Singlimni bog'chadan olishim kerak edi-ku! – Davron o'rnidan sakrab turib, oyog'ida uy shippagi bilan bog'cha tomonga yugurib ketdi.

Qarasa, singlisi yo'lda dadasi bilan kelyapti. Yig'layverib, ko'zlari shishib ketibdi. Hamma ketib, bir o'zi qolganiga bog'cha opasi dadasiga qo'ng'iroq qilishga majbur bo'libdi.

Davron halloslab yugurib kelgach, dadasi unga shunday dedi:

– Nega kech qolganingni aytaymi?

Kompyuterga kirib, bir daqiqagina o'ynab olay degansan-u, berilib ketib, hamma narsa esingdan chiqib ketgan. To'g'rimi?

– Kechiring, dada... Malika, meni kechir, xo'pmi?

Singlisi akasini kechirib, bo'ynidan quchoqlab oldi.

– O'g'lim, – dedi otasi. –

O'yinga berilib ketganingni tushunishim mumkin. Lekin boshqalarni noqulay ahvolga solding. Shu ish senga dars bo'lsin.

1. Davron qanday kelishuvni buzdi?
2. Dadasi “Shu ish senga dars bo’lsin”, deganda nimani nazarda tutdi?
3. “Mas’uliyat” deganda nimani tushunasiz? Siz qaysi vaziyatlarda mas’uliyatli bo’la olyapsiz?

Vaqtning boshqarish bo'yicha o'quvchiga tavsiyalar:

- **Bajara olishingiz mumkin bo'lgan ishlar rejasini tuzing va unga amal qiling.**
- **Ish joyingizni tartibga keltiring, dars tayyorlayotganda telefoningizdagi ovozlarni o'chirib qo'ying.**
- **Qiyin ishlarni bir necha osonroq ishlarga bo'lib chiqing. Oson ishlar insonga og'irlik qilmaydi.**
- **Vaqtida ishlab, vaqtida dam oling. 25 daqiqa ishlab, orada 10-15 daqiqa dam oling.**

Birovning ruchkasi

Murod bilan Erkin yoshlikdan birga o'sib, o'rtoq bo'lib ketishgan. Bir maktabda o'qimagan bo'lsa ham, oralari yaqin edi. Bir kuni Murod maktabdan qaytayotganda, Erkinni ko'rib qoldi. Orqasidan yetib olib, salom berdi.

– Qalaysan, Erkin? Ha, nega kayfiyating yo'q? – dedi Murod. – Ikki oldingmi?

– Yo'g'e, ikki olganim yo'q... – sekingina javob berdi Erkin. – Undan ham battar... Menga qara, maslahat bergin, o'rtoq!

– Qanaqa maslahat? Nima bo'ldi o'zi? – so'radi Murod.

Erkin xo'rsinib qo'ydi.

– Nima desam ekan... Sinfimizdagi Asilbekni bilasan-a? O'zi yomon bolamas. Lekin ba'zan va'da beradi-da, “Uzr, ishim chiqib qoldi”, deydi. Biror joyga boramiz deb kelishib olamiz-da, ertalab kutib-kutib, telefon qilsam, “Uzr, uxlab qolibman”, deydi. Ba'zan shuni deb arazlashib ham qolamiz. Masalan, qaysi bir kuni “Planshetingni bir kunga berib tur”, deb olib ketdi. Oradan necha kun o'tdi, haligacha olib kelgani yo'q. Qachon qarasang, biror narsani bahona qilib turaveradi.

Bu yil sinfimizga yangi qiz keldi. Bugun matematika darsida, "Voy, ruchkam yo'qolib qoldi", dedi. Mushukcha shaklidagi qopqoqli ruchka edi, ko'rgansan. Asilbekda ham xuddi shunaga ruchka bor edi, ikkovimiz birga olgan edik. Uning qopqog'ida mushuk, menikida panda edi. Anavi yangi qiz esa "Mana shu mening ruchkam", deb yig'lab bersa bo'ladimi...

– Sen "Yo'q, bu ruchka o'rtog'imniki, biz uni birga olganmiz", demadingmi?
– so'radi Murod.

– Yo'q... – yana xo'rsindi Erkin.

– Nega?

– Chunki sinfdagi hamma "O'shanda unday qilgansan, falon kuni bunday qilgansan", deb Asilbekka yopishib ketdi-da... Rostdan ham, qizlarning koptogini olib qo'yib, bermagan, amakisi chet eldan olib kelgan komiksni maktabga olib kelaman deb, olib kelmagan... Hatto mening planshetimni qaytarib bermaganini ham aytishdi.

– Sen indamay turaverdingmi?

– Inday olmadim... Endi esa hech o'zimga kela olmayapman. Sen mening o'rnimda nima qilgan bo'larding?

Murod o'ylanib qoldi...

1. Nima uchun Erkin rostini aytib, Asilbekni himoya qilmagan?
2. Ruchka bilan bog'liq voqeada Asilbek o'zini qanday his qilgan deb o'ylaysiz?
3. Bu vaziyatni o'nglash uchun Erkin nima qilishi kerak? Siz qanday maslahat berasiz?

Qilayotgan ishimiz to'g'ri yoki noto'g'ri ekanini bilmasak, kattalardan, o'rtoqlarimizdan yoki o'zimiz ishongan boshqa yaqinlarimizdan maslahat so'rashimiz kerak.

Sinfdoshlaringiz bilan bu vaziyatni muhokama qiling.

Erkin Asilbekning yonini olganida nima bo'lar edi? Erkin, Asilbek, yangi kelgan qiz va boshqa sinfdoshlarning rolini o'ynab, sinfdagi holatni takrorlab ko'ring. Hamma uchun to'g'ri va adolatli yo'lni tanlang.

Kitob

– Bu kitobdan bittagina qolgan, – dedi kutubxonachi. – Kim oladi?

– Behzod olaversin, – dedi Ra'no. – Chunki bu kitobni birinchi bo'lib Behzod ko'rdi.

– Rahmat, Ra'no. Dam olish kuni o'qib chiqib, kutubxonaga qaytarib topshiraman, – dedi Behzod Ra'noga minnatdorchilik bilan qarab.

– Lekin kelishib olaylik, – dedi Ra'no. – Dushanba kunidan kech qolmagin.

– Bo'пти, kelishdik!

Behzod kitobni o'zi o'ylaganidan ham tezroq o'qib tugatdi. Kitob juda qiziq ekan, uni qo'ldan qo'yishning iloji yo'q edi.

Yakshanba kuni qo'shni sinfdagi o'rtog'i Sanjar kelgan edi, Behzod ishtiyiq bilan o'sha kitob haqida gapira boshladi.

– Sen o'qib chiqdingmi? – so'radi Sanjar. – Menga berib tur, o'qib chiqqanimdan keyin muhokama qilamiz.

– Yo'q, berolmayman, – dedi Behzod, – ertaga maktabga olib borib, Ra'noga beraman deb va'da qilib qo'yganman.

– Men kitobni juda tez o'qiyman. Bir kechada o'qib bo'laman. Ertaga maktabga olib borib, Ra'noga o'zim berib qo'yaman.

Behzod ikkilanib turaverdi, Sanjar uni ishontirishga urindi va oxiri Behzod rozi bo'ldi.

– Faqat aniq olib kelgin. Esingdan chiqmasin...

Ertasi kuni Behzod maktabga kelib, Ra'no bilan uchrashib qoldi.

– Salom! Kitobni olib keldingmi?

1. Sizningcha, bu hikoyada Behzod bilan Ra'no o'rtasida ziddiyat yuz berishiga biror sabab bormi?
2. Ra'no bu holatga qanday munosabat bildirishi mumkin?
3. Sizningcha, Behzod va'dasida tura olmagan uchun Ra'noning oldida aybdormi? Yoki bu ko'ngilsiz voqea Sanjar aybdormi?

Hikoyani oxirigacha o'qing va sinfdoshlaringiz bilan muhokama qiling. Bolalar bu vaziyatdan qanday qilib muvaffaqiyatli chiqishdi? Buning uchun qanday so'zlar va xatti-harakatlar yordam berdi?

– Iya, kitobni senga berishmadimi?

– Kim berishi kerak edi? – Ra'no qovog'ini uydi.

– Sanjar o'zim berib qo'yaman degandi... – dedi Behzod xijolat bo'lib. – U kecha kechqurun biznikiga kelib, rosa yalinib, o'sha kitobni olib ketdi. Bir kechada o'qib chiqib, ertalab Ra'noga berib qo'yaman, degandi.

– Menga hech kim hech narsa bergani yo'q, – jahl bilan dedi Ra'no. – Men sen bilan kelishgan edim. Axir dushanba kuni olib kelaman deb va'da berganding-ku!

– Hozir, Sanjarga qo'ng'iroq qilay-chi. Balki hali yetib kelmagandir.

Sanjar anchagacha telefonni ko'tarmadi. Ko'targanida esa ovozi bo'g'ilib qolgan edi.

– Salom, men kasal bo'lib qoldim. Isitmam ko'tarilib, tomog'im og'riyapti.

Behzod o'rtog'iga kitobni olib kelmay, uni juda uyaltirganini aytmqchi edi, ulgurmadi.

– Kechirasan, kitobni qachon olib borishimni ham bilmayman, – dedi Sanjar.

– Tushundim, – xo'rsindi Behzod. – Darsdan keyin o'zim borib, kitobni olib kelaman.

U xijolat bo'lib, Ra'noga qaradi.

– Sanjarning mazasi bo'lmay qolib, maktabga ham kela olmabdi. Bugun darsdan keyin to'g'ri borib, undan kitobni olaman-da, senga berib qo'yaman.

– Mayli, – dedi Ra'no.

Istalgan paytda, oddiy kunda ham qandaydir xavfli yoki noto'g'ri ish bo'layotganini ko'rib qolishimiz mumkin. Siz hozircha o'quvchisiz, ba'zi narsalarni o'zingizcha tuzatish yoki to'g'rilash qo'lingizdan kelmaydi. Lekin siz buni sezishingiz va kattalarni yordamga chaqirishingiz mumkin. Mas'uliyat shu tarzda namoyon bo'ladi.

Muhim qo'ng'iroq

Zulfiya va Temur Samarqandda barpo etilgan "Boqiy shahar" majmuasidagi anhor bo'yida sayr qilishni yoqtirishardi.

– Temur, sezyapsanmi? – deya birdan Zulfiya to'xtab qoldi. – Gaz hidi!

– Ha, to'g'ri aytding. Gazning hidi chiqyapti! – Temur shunday deb, atrofga qaray boshladi. – Qiziq, u qayerdan chiqyapti ekan-a?

– 104 raqamiga telefon qilishimiz kerak! Gaz xizmatiga! – dedi Zulfiya hayajonlanib.

– Qo'ng'iroq qilish shart emas, – dedi Temur. – Uyga ketaylik. Bu bizning ishimiz emas. Baribir telefon qilsak ham, kattalar ishonishmaydi, aldayapti deyishadi.

– Iye, bu nima deganing? Yong'in chiqsa nima bo'ladi? – dedi Zulfiya Temurga jahl bilan qarab. – Oilamizda bunday paytda beparvo bo'lib turish odat emas. O'tgan hafta ko'chada bir onaxon issiqda mazasi bo'lmay, hushidan ketib yiqilib tushdi. Oyim bilan shu zahoti tez yordamga telefon qildik.

– Bo'пти, telefon qil unda, – dedi Temur achchiqlanib.

Zulfiya 104 raqamiga telefon qilgan edi, shu zahoti kimdir javob berdi. U biroz xavotirda edi, lekin o'zini tutib olib, dadil gapirishga harakat qildi.

– Assalomu alaykum. Mening ismim Zulfiya. Biz turgan ko'chada kuchli gaz hidi chiqyapti! Aniq manzilni bilmayman. Biroq biz turgan joy "Buyuk ipak yo'li" turizm markaziga olib boradigan ko'prikdan uncha uzoqda emas. Xo'p, xavfsiz joyga o'tib, sizlarni kutib turamiz.

O'n daqiqadan keyin gaz xizmati mashinasi yetib keldi.

– Telefon qilgan sizlarmi? – so'radi inspektor. – Nima bo'lganini hozir bilamiz.

Favqulodda vaziyatlar xodimlari gaz taqsimlagichning eshigini ochib, quvurni tekshirishdi. Quvur teshilib, gaz chiqib yotgan ekan.

– Barakalla, bolalar! Rahmat sizlarga! – dedi inspektor.

Kechqurun dadasi ishdan kelgach, buvisi bilan onasi gaz xizmatidan telefon qilib, Zulfiya qilgan xayrli ish uchun minnatdorchilik bildirishganini aytishdi. Ular Zulfiyaning qo'ng'irog'i ayni vaqtda bo'lganini, yo'qsa gaz birdan portlab ketishi mumkinligini aytishibdi.

– Mening aqlli qizim bor-da! – dedi dadasi. – Biz sen bilan faxrlanamiz!

1. Nima uchun Zulfiya gaz xizmatiga telefon qilish kerak, deb turib oldi?
2. Nega Temurning gaz xizmatiga telefon qilgisi kelmadi? U nimadan qo'rqdi?
3. "Beparvo bo'lmang" degan jumlaning qanday tushunasiz?

Atrofimizdagi olamning yaxshilanishi har birimizdan boshlanadi. Yoshingiz ulg'aygan sari o'zingiz va boshqalar manfaati uchun hayotga ta'sir qilish imkoniyati ko'payib boraveradi.

Toshkent hayvonot bog'i har kuni katta-yu kichik tashrif buyuruvchilar uchun eshiklarini ochadi. Hayvonot bog'ida sayr qilish qiziqarli, u yerda noyob hayvonlarni o'z ko'zingiz bilan ko'rib, tomosha qilishingiz mumkin. Xodimlar bolalarga har bir hayvon haqida gapirib beradilar va bog'ni aylantirib chiqadilar. Toshkent hayvonot bog'ida aslo zerikmaysiz!

Jonzotlarni sevamiz

Nasiba hayvonot bog'ini tomosha qilib yurgan edi. Ba'zi bolalar, hatto kattalar ham hayvonot bog'i qoidalarini buzayotganini ko'rib, xafa bo'ldi. Bir qarasang, arslonga sabzi tashlashyapti, bir qarasang, maymunlarga non berishyapti. Ba'zilar esa hayvonlarni o'zlariga qaratish uchun panjarani yoki derazani taqillatishyapti.

Nasiba ularga bunday qilish mumkin emasligini aytsa-da, ular bunga e'tibor berishmasdi.

Shunda Nasiba hayvonot bog'i rahbarining oldiga kirdi va u yerda Dinara opa bilan uchrashdi.

U Dinara opaga ba'zi odamlar hayvonot bog'idagi qoidalarni buzayotganini, hayvonlarga achinayotganini aytib berdi.

– Ha, afsuski, shunday muammo bor, – dedi Dinara opa. – Ularga tushuntiryapmiz, har bir hayvon qafasi oldiga o'sha qoidalarni yozib qo'yyapmiz. Nima uchun hayvonlarga ovqat berish mumkin emasligini aytyapmiz. Lekin bu yerga har kuni yangi odamlar keladi-da. Biz yordamga muhtojmiz.

– Men volontyor bo'lishim mumkin, – dedi Nasiba.

Dinara opa xursand bo'lib, uning taklifini qabul qildi.

Endi Nasiba hayvonot bog'iga kelganlarning oldiga borib, qoidalarni tushuntirar ekan, u hayvonot bog'ining rasmiy volontyori ekanini aytadigan bo'ldi.

Keyinchalik Nasiba hayvonot bog'iga yordam berishni xohlagan Lobar bilan uchrashdi. So'ng ularga Alisher bilan Komila ham qo'shildi.

Ular juda mehnatsevar, ijodkor bolalar ekan. Har bir qafasning oldiga o'sha yerdagi hayvonning nomidan iltimosnoma yozib chiqishdi. Ikki xil tilda qirq ikkita lavha bo'ldi. Bu lavhalarda jonivorlar nomidan "Iltimos, derazani taqillatmang", "Axlrat tashlamang", "Shovqin solmang" kabi iltimoslar yozilgan edi. Buni qarangki, tez orada hayvonot bog'ida qoidabuzarliklar ancha kamaydi.

Vaqt o'tishi bilan qo'lidan har xil foydali ishlar keladigan volontyorlar ularning safiga qo'shila bordi. Hamma uchun ish yetarli edi, natijada foydali g'oyalar ko'paydi. Masalan, bolalar Sezar degan orangutan zinapoyada tebralanishni yaxshi ko'rishini bilib, unga yangi zinapoyalar qurib berishdi.

Keyinchalik bu bolakaylar hayvonot bog'ining doimiy yordamchilariga aylanishdi. Ular hayvonlarni parvarish qilishadi, kelganlarni bog'da aylantirib yurishadi. Bundan tashqari, zoolog olimlarning ma'ruzalarini eshitishadi, mehmonlarga aytib berish uchun har bir hayvon haqidagi ma'lumotlarni o'rganib borishadi.

Eng muhimi, ular hayvonot bog'ining yanada yaxshilanishiga yordam beradilar va jonivorlarga bo'lgan mehrini boshqa insonlarga ham ulashadilar.

1. Nasiba nima uchun hayvonot bog'i rahbariyatiga murojaat qildi?
2. Volontyorlarning qaysi g'oyasi hayvonot bog'idagi qoidalarni buzish bilan bog'liq vaziyatni sezilarli darajada yaxshilashga yordam berdi?
3. Nima uchun bu qoidalarga rioya qilish faqat jonivorlar emas, insonlar uchun ham foydali?
4. Bolalar hayvonot bog'ining volontyori bo'lishni nima uchun yaxshi ko'rishadi?

SHAXSIY CHEGARALAR

1. Rasmlarga qarang. Ularda nimani ko'ryapsiz?
2. Bu rasmlarda qanday umumiylik bor?

“Chegara” soʻzi hududlar orasidagi chiziqni anglatadi. Insonlar oʻrtasida ham koʻzga koʻrinmaydigan chegaralar mavjud. Bular shaxsiy chegara deyiladi.

Bunday chegara insonga tegishli shaxsiy yoki xususiy jihatlarni (tana, buyumlar, fikrlar, qarashlar, qadriyatlar) boshqalarnikidan ajratib turadi.

Shaxsiy chegaralardan tashqarida bizga tegishli boʻlmagan hudud bor. Bu boshqa odamlarning shaxsiy hududi yoki hamma uchun umumiy hudud boʻlishi mumkin.

Inson nafaqat oʻzidagi shaxsiy chegaralarni his qilishi, balki boshqalarning ham ichki va tashqi chegaralari oʻrtasidagi farqni bilishi muhimdir.

Shaxsiy chegarangizni hurmat qilishlarini talab qilishga haqingiz bor.

Mening kiyimim bu mening tashqi ko'rinishimga tegishlidir. Atrofdagilar buni ko'rib baholay oladilar.

Ha, lekin kimdir mening tashqi ko'rinishim: ust-boshim, oyoq kiyimim va ularning narxi qancha turishini muhokama qilsa, bu men uchun juda yoqimsiz holatdir.

Hech bir sababsiz ota-onam qancha maosh olishini yoki do'stim menga qanday sirlarini aytganini so'rashsa, kimdir cho'ntagimni titkilaganday tuyuladi.

Ha, bunday paytda "Sening nima ishing bor?" deging keladi.

Bu mening shaxsiy chegaralarim buzilayotganidan dalolatdir.

Shaxsiy chegarangiz buzilganini sezsangiz, nima qilishingiz kerak?

- Sabr qiling va bahslashmang.
- Bas qilishini talab qiling.
- Bu sizga yoqmasligini ayting.
- E'tibor bermang.
- Urishib, haydab yuboring.
- Uning chegarasini ham buzishga urining.
- Gapingizga quloq solmasa, kattalarni yordamga chaqiring.

IV bo'lim. FAN VA MADANIYAT

23-24-darslar

ILMNING QIZIQARLI OLAMI

Olimlarning yangi ixtiro va texnologiyalari hayotimizni yaxshilaydi. Ular smartfon, kompyuter va ajoyib o'yinchoqlarni ixtiro qilishadi. Ilm-fan shifokorlar va olimlarga kasal bo'lganimizda bizni davolaydigan va sog'lig'imizni saqlaydigan dori-darmonlarni yaratishda yordam beradi.

Ilm-fan bizga tabiatni tushunishga yordam beradi. Masalan, osmon nima uchun moviy? O'simliklar qanday o'sadi yoki nima uchun yomg'ir yog'adi? Bu xuddi sayyoramizning sirlarini ochishga o'xshaydi! Havoning ifloslanishi, iqlim o'zgarishi, hayvonot va o'simliklarni himoya qilish yo'llarini topish kabi jiddiy muammolarni hal qilishda bizga ko'maklashadi.

Ilm-fan – hech qachon tugamaydigan maroqli sayohatdir!

Ilm-fan yordamida koinotni va u yerdagi sayyoralarni, yulduzlarni, uzoq-uzoqlardagi galaktikalarni o'rganamiz!

Ilm-fan uyda yoki maktabda o'tkazish mumkin bo'lgan qiziqarli tajribalar bilan to'la. Bu izquvar kabi tinimsiz izlanish va barcha narsani o'rganishga intilishdir.

1. Siz qaysi fanlarni bilasiz? Bu fanlar nimalarni o'rganadi?
2. Qanday ilmiy kashfiyotlarni bilasiz?
3. Nima deb o'ylaysiz, ilm-fan hayotimizni o'zgartiryaptimi? Misollar keltiring.

Ilmiy kashfiyotlar dunyoni o'zgartiradi

Rentgen nurlari

Yorug'lik shishadan o'tgani kabi rentgen nurlari ham qattiq jismlardan o'ta olar ekan. Bu nurni ilk bor Vilgelm Konrad Rentgen kashf qilgan. Ushbu kashfiyot tufayli inson tanasi tuzilishini ko'rish imkoni paydo bo'ldi.

Hayotni asrab qoluvchi antibiotiklar

1928-yil 28-sentabr ilk antibiotik kashf qilingan kundir. Ingliz olimi Aleksandr Fleming laboratoriyada qolgan likopchalardagi ba'zi bakteriyalarni *Penicillium Notatum* degan mog'or yo'q qilganini tasodifan bilib qoldi. Shuning uchun mikroblarni yo'q qiladigan antibiotik penitsillin deb ataldi. U mikroblarga qarshi ta'sirga ega antibiotik hisoblanadi. Penitsillin juda ko'p og'ir kasalliklarni davolashda birinchi samarali dori bo'lgan.

Ommaviy emlash

Emlash – organizmga bir kasallik zardobini kiritib, unda o'sha kasallikka qarshi immunitet hosil qilishning oddiy, samarali va xavfsiz usulidir. Emlash tufayli organizmning immuniteti kuchayib, kasalliklarga bardoshli bo'ladi.

Televideniye yaratilishi

1928-yilda Boris Grabovskiy boshchiligidagi bir guruh olimlar maxsus qurilma yordamida ko'chada ketayotgan tramvayning tasvirini namoyish qilishdi. Shunday qilib, harakatlanayotgan jismning telefototasviri tarixda ilk bor Vatanimiz poytaxtida uzatildi.

Kompyuter

Dunyodagi eng birinchi dasturlanadigan ENIAC kompyuteri 1946-yil 14-fevralda AQSHda taqdim qilingan. Uning og'irligi 30 tonna bo'lib, ichida 18 000 ta elektron lampa bor edi. Bu kompyuter bir soniyada atigi 5000 ta amal bajara olgan. Hozirgi zamonaviy kompyuterlar esa soniyasiga 100 milliongacha amallarni bajara oladi.

Uyali telefon ixtirosi

Motorola kompaniyasi 1973-yilda qo'lda ko'tarib yursa bo'ladigan mobil telefonning birinchi prototipini ishlab chiqargan. Uni ixtiro qilgan Martin Kuper tarixda ilk bor 1973-yilda o'zining raqobatchisi AT&T kompaniyasidagi Joel Engelga mana shu telefondan qo'ng'iroq qilgan.

1. Bu kashfiyotlardan qaysi birini bilasiz?
2. Siz ulardan foydalanasizmi?
3. Bu ro'yxatga yana qaysi kashfiyotlarni qo'shsa bo'ladi? Ular haqida gapirib bering.
4. Ularning insonga zarari bormi?

Barcha olimlar ham bir paytlar yosh bola bo'lgan. Ular dunyoni o'rgangan, hamma narsaga qiziqqan, ko'p narsalarni orzu qilgan.

Bolaligimda sharqshunoslik fakultetiga kirishni orzu qilardim. Tarixni o'rganish va ijodga qiziqardim. Ammo dadam menga tibbiyot yoki biologiyadan birini tanlashni maslahat berdi. Uning maslahati bilan biologiyani tanladim va bu rostdan ham qiyin, biroq juda qiziqarli fan ekanini tushundim.

Bizning mintaqamizda kasal bo'lmaslik uchun eng yaxshi ovqat qaysi? Hozirda biz qanday ovqatlar va ovqatlanish tarzi sog'lig'imizga ijobiy ta'sir qilishini o'rganyapmiz.

Hech qachon biror fanni zerikarli bo'lishi mumkin deb o'ylamang. Tadqiqot va kashfiyot har doim yangilikdir.

Ilm-fan bilan shug'ullaning, u qiziqarlilikda ijodkorlikdan qolishmaydi. Ilm bu ijodkorlikdir!

Dilbar Dalimova,

Ilg'or texnologiyalar markazidagi Biotexnologiya laboratoriyasi mudiri.

Izlang, kuzating, tajriba qiling – ana shunda yangilik topasiz! Boshqalar hali urinib ko'rmagan yaxshi ishlarni uddalashga harakat qilsangiz, biror sohada kashfiyot qilishingiz aniq. Bu ishni men uchun kimdir qilib qo'yar degan xayolda yashamang. Yangi g'oyalar toping, ularni ro'yobga chiqarish yo'llarini izlang, ana shunda natijaga erishasiz.

Ba'zi odamlar ko'p narsani bilishning o'zi kifoya, deb o'ylaydi. Lekin aslida ko'p bilish emas, balki o'z oldiga maqsad qo'yib, bir ishni hammadan zo'r qilishga intilish muhim. Mavjud ilmlarni o'rganish kerak, lekin uni takrorlash yoki undan nusxa ko'chirish kerak emas. Inson boshqacha fikrlasa, har bir masalaga ijodiy yondashsa, shundagina u ko'pchilik uchun qadrli, kerakli bo'ladi.

Ibrohim Abdurahmonov,

davlat arbobi, O'zbekiston Fanlar akademiyasi hamda Butunjahon fanlar akademiyasining akademigi

Yoshligimdan darsdan tashqari kitoblar o'qishni, matematika va fizikadan turli qiziqarli masalalar yechishni yoqtirar edim. Masalan, uchib ketayotgan samolyotgacha bo'lgan masofani aniqlash; o'sayotgan daraxtning og'irligini o'lchash; yuk mashinasiga ortilgan qumni undan to'kmay turib, turgan joyida necha tonnaligini aniqlash; musiqiy notalarning matematik asoslarini o'rganish kabi narsalarga qiziqardim. Ana shunday masalalarni yechar ekanman, matematikaning qanchalik qiziqarli fan ekanini, insonlar uchun qanchalik foydali ekanini anglab, uni bir umrga yaxshi ko'rib qolganman.

To'g'ri, hamma ham olim bo'lavermaydi. Lekin har bir inson, qaysi kasbda bo'lishidan qat'i nazar, o'z kasbining ustasi bo'lishi shart. Bugungi kunda har qanday sohaning mutaxassisi kamida bitta chet tilini bilishi kerak. "Olim bo'lsang, olam seniki", deydi dono xalqimiz. Chet tillarini bilsak, dunyo olimlari bilan hamkorlik qilishimiz, ular bilan tajriba almashishimiz, Vatanimizni butun dunyoga tanitishimiz mumkin.

O'tkir Roziqov,

*fizika-matematika fanlari doktori, professor,
Butunjahon fanlar akademiyasining akademigi.*

1. Bu olimlarning ilm-fanga qiziqishlari qanday boshlangan? Ular bolaligida qanday fazilatlarini namoyon qilishgan?
2. Siz nimaga qiziqasiz? Nimalarni o'rganishni xohlaysiz?
3. Qarindoshlaringiz yoki do'stlaringiz orasida ilm-fan bilan shug'ullanib, kashfiyot qilgan odamlar bormi?

DUNYOGA YUZ OCHGAN INTERNET

Ilm-fanning eng ajoyib yutuqlaridan biri internetdir. Bugungi kunda dunyoni internetsiz tasavvur qilish qiyin. Internet orqali juda qisqa muddatda kerakli ma'lumotlarni topish, yangiliklardan xabardor bo'lish, dunyoning istalgan nuqtasidagi odam bilan bog'lanish, sanoqli soniyalar ichida xat yuborish yoki qabul qilish, hatto istalgan mahsulotlarni do'konlardan xarid qilish mumkin.

1. Siz internetdan nima maqsadda foydalanasiz?
2. Internet o'qishingizda qanday yordam beradi?
3. Internetga ulana oladigan qanday qurilmalarni bilasiz?

Internet – bilim olishda ko'makchimiz

Matematikadan nazorat ishiga ikki hafta qolganda Anvar gripp bo'lib qoldi. Onasi o'qituvchiga telefon qildi va bu haqida ogohlantirdi.

– Tezroq tuzalib ketsin, – dedi o'qituvchi. – Anvar yaxshi bo'lib qolsa, darslarini o'zlashtirishga yordam berib yuboramiz.

Uch kundan keyin Anvar ancha yaxshi bo'lib qoldi. U o'rtoqlariga telefon qilib, darsda qaysi mavzular o'tilganini so'radi. Sinfdoshlari uning telefoniga

yangi mavzularni yuborishdi. Ustozi ham telefon qilib, nazorat ishida tushadigan mavzuni tushuntirib berdi.

Anvar o'rtoqlari yuborgan mavzularni mustaqil o'rganib chiqdi va internetdan qo'shimcha ma'lumotlarni qidirdi. Tushunmagan joylarini ustoziga yoki sinfdoshlariga qo'ng'iroq qilib, ulardan so'radi.

Anvar sog'ayib, maktabga kelganida, o'tkazib yuborgan mavzularini yaxshi bilardi.

– Barakalla, – dedi ustoz Anvarga. – Darsni mustaqil o'rganishni, kerakli ma'lumotlarni izlab topishni hamma bilishi kerak.

– Darsni qanday o'zlashtirish kerakligini endi tushundim, ustoz, – dedi Anvar. – Faqat eshitib, takrorlash bilan ish bitmas ekan. Tushunmagan joylarimni bilib olish uchun o'zim ham harakat qilishim kerak ekan. Internet – juda ulkan kutubxona, undan xohlagan mavzuga tegishli ma'lumotni topish mumkin.

1. Anvar vaziyatdan qanday chiqdi?
2. Internet bo'lmasa, Anvar shuncha ma'lumotni topa olarmidi?

Qidiruv saytlari, veb-brauzerlar ba'zi ma'lumotlarni topish kerak bo'lganda qulay vosita hisoblanadi. Internet sizga haqiqiy yordamchi bo'lishini istasangiz, ishonchli ma'lumotni qanday izlashni, faktlarni tekshirishni va ma'lumot manbalariga e'tiborli bo'lishni o'rganishingiz kerak.

Tasavvur qiling, internet yo'q bo'lib qoldi. Bunga nima sabab bo'lishi mumkin? Internet bo'lmasa, sizga muammo bo'ladimi yoki boshqa ishlar uchun ko'proq vaqtingiz bo'sh qoladimi? Javoblaringizni hikoya tarzida yozing.

O'zganing she'ri

Davron va Sardor ertalab maktabning oldida uchrashib qoldilar.

– Kechasi bilan uxlamay, she'r yozib chiqdim, – dedi Sardor.

– Men esa yozishga harakat qildim, biroq uddalay olmadim. Shu sababli internetdan ko'chirib qo'ya qoldim.

Bolalar maktabga kelib, darsda she'rlarini topshirishdi.

Ko'p o'tmay, o'qituvchi barcha she'rlar tanlovga yuborilganini aytdi. Tanlovga berilgan she'rlarning ko'chirilgan yoki ko'chirilmagani tekshirilarkan. O'qituvchi agar she'r internetdan ko'chirib olingan bo'lsa, juda xunuk ish bo'lishini aytdi.

Sardor Davronga she'rni ko'chirib olganini ustozga aytishini maslahat berdi. Biroq Davron ikkilanib qoldi...

1. Davron qanday yo'l tutishi kerak?
2. Internetdan boshqalarning asarlarini ko'chirib olish mumkinmi?
3. Davronning o'rnida bo'lib qolsangiz, nima qilar edingiz?

Internetda bir daqiqada:

- Facebookda 150 000 ta xabar yuboriladi;
- Youtubeda 4 mln lavha ko'riladi;
- Twitterda 457 000 ta xabar yoziladi;
- Google saytiga 3 yarim mln marta murojaat bo'ladi.

Internet juda katta imkoniyatlarni ochib berdi. U bugungi odamlar uchun hayotning ajralmas qismiga aylandi. Internet o'qishda, ishda katta yordam beryapti, boshqa yurtlarda yashaydigan qarindoshlar, yaqinlar internet orqali ko'rishib, gaplashib turibdi.

Lekin internetning salbiy tomonlari ham bor. Siz nima deb o'ylaysiz, ular qaysilar?

Qara, jonivorlar haqida zo'r sayt topib oldim!

Qoyil! Ammo bu sayt ro'yxatdan o'tishni talab qiladi.

1. Internetdagi bir saytda ro'yxatdan o'tishingiz zarur. Buning uchun nima qilish kerak?
2. "Shaxsiy ma'lumotlar" deganda nimani tushunasiz?
3. Qanday ma'lumotlar shaxsiy ma'lumotlar deyiladi?
4. Shaxsiy ma'lumotlarni o'ylamasdan tarqataverish qanday oqibatlariga olib kelishi mumkin?

Sinfdoxlaringiz bilan muhokama qilib, "Xavfsiz internet" mavzusida tavsiyalar ro'yxatini tuzing.

CHET TILLARI NIMA UCHUN O'RGANILADI

Parijga sayohat

– Uch haftadan keyin Parijga boramiz! – dedi Malikaning dadasi.

– Qoyil! – xursandlikdan baqirib yubordi Malika bilan Zarina. – Parijga borarkanmiz!

– Eh, men ham bir paytlar Parijga borganman... – dedi buvisi. – Kruassanlar, kashtanlar, Luvr, sohil bo'ylari... Juda chiroyli joylar. Xo'sh, kim fransuz tilini o'rganyapti?

– Malika! – dedi Zarina. – Men esa ingliz tilini o'rganyapman.

Malika bilan Zarina bir sinfda o'qiydi. Malika fransuz tilini o'rganyapti. Uning orzusi – o'qituvchi bo'lish. Zarina esa ingliz tilini va dasturlashni o'rganyapti.

– Yaxshiyam opang fransuz tilini o'rganayotgan ekan, – dedi buvisi. – Parijda senga tarjimon bo'ladi.

– Tarjimon kerakmas, – dedi Zarina. – Mana qarang, telefonimda onlayn tarjimon dasturi bor. Har xillari bor, hatto ovozimni eshitib ham tarjima qilib beradi. Men bir gap aytsam, shu zahoti tarjima qiladi.

– Dasturning tarjimasi har doim ham yaxshi chiqavermaydi, – dedi Malika. Lekin sinab ko'ramiz.

Malika bilan Zarina Parijga boriladigan kunni sabrsizlik bilan kutishdi. Buvisining maslahati bilan Malika Zarinaga "salom", "rahmat", "marhamat", "kechirasiz" kabi eng kerakli fransuzcha so'zlarni o'rgatib qo'ydi.

– Chet ellik mehmon bir-ikki og'iz bo'lsa ham borgan joyidagi xalqning tilini bilsa, juda yaxshi bo'ladi, – dedi buvisi.

Oradan uch hafta o'tib, "O'zbekiston havo yo'llari" samolyoti Parijdagi "Sharl de Goll" aeroportiga qo'ndi. Malika bilan Zarina ota-onasi bilan aeroportning kattakon zaliga kirib, yuklarni olishdi. Chegarada hujjatlar tekshirilgach, dadasi shunday dedi:

– Qani, endi bir musobaqa o'ynanglar-chi! Manavi yozuvlarni tarjima qilib, kim bizni birinchi bo'lib metroga olib chiqa oladi?

Opa-singil birdaniga musobaqaga kirishib ketishdi. Malika hamma so'zlarni birpasda tarjima qildi. Zarina esa telefonidagi tarjimon dasturining kamerasini o'sha yozuvlarga qaratib tarjimani bilib oldi.

Yigirma daqiqadan keyin hammalari Parijga boradigan metroga chiqib olishdi. Dadasi musobaqaning natijasini sarhisob qilar ekan shunday dedi:

– To'g'ri, til bilgan kishi ko'proq odam bilan gaplasha oladi, imkoniyatlari kengroq bo'ladi. O'zga yurt insonlari bilan erkin muloqot qilish imkonini beradi. Biroq safarda onlayn-tarjimon ham kerak bo'ladi, chunki inson dunyodagi barcha tilni o'rganib olishi qiyin.

– Buving doim aytadilar-ku, – dedi onasi. – Har bir til o'zga yurt madaniyatining darvozasiga kalitdir. Bunday kalitlaring qancha ko'p bo'lsa, shuncha yaxshi.

Parijdagi bir hafta juda tez o'tib ketdi. Qizlar ota-onasi bilan shaharni rosa aylanishdi, do'konlarga, qahvaxonalarga kirishdi. Qayerga borishsa, Malika offitsiantlar, gidlar, sotuvchilar bilan fransuz tilida bermalol gaplashardiki, Zarining havasi kelardi.

– Uyga qaytaman-u, fransuz tilini o'rganishni boshlayman, – dedi Zarina.

– Sen esa inglizchani o'rganishni boshla. Buvim menga bir sirni ochdilar, yaqinda Londonga borarkanmiz!

1. Qizlar chet tillarini nima uchun o'rganayotgan edilar?
2. Xorijiy tillarni bilgan odamning oldida qanday imkoniyatlar paydo bo'ladi?
3. Onlayn-tarjimon til biladigan insonning o'rnini bosa oladimi?
4. Onlayn-tarjimonning qanday foydasi bor?

Zamondan o'zgan ma'rifatparvar

Bundan yuz yil avval mashhur ma'rifatparvarlardan biri Is'hoqxon Ibrat chet tillarini o'rganish zarurligini ta'kidlagan edi. Is'hoqxon Ibrat yoshlar ta'lim, ilm-fan, madaniyat va texnika sohalaridagi yangiliklarni shu yo'l bilan o'zlashtiradi deb hisoblagan.

Ibrat 25 yoshida Makkai Mukarramaga, haj safariga otlandi. Hajdan qaytishda Istanbul, Sofiya va Rimga borib, u yerdagi xalqlarning madaniyati va an'analari bilan tanishdi. U uzoq vaqt Kobul (Afg'oniston) va Jidda (Saudiya Arabistoni) shaharlarida istiqomat qildi. So'ng Hindistonga kelib, Mumbay va Kalkuttada

yashadi. Bu yerda yana to'rt tilni – arab, fors, hind-urdu va ingliz tilini mukammal o'rgandi.

Is'hoqxon Ibrat "Lug'ati sitta as-sina" ("Olti til lug'ati") deb nomlangan kitob yozib, unga arab, fors, hind, turk, o'zbek va rus tillaridagi juda ko'p so'zlarni kiritdi. Olti tillik lug'at tuzish nihoyatda murakkab ish bo'lsa-da, bir necha tilni mukammal bilgan olim bu ishning uddasidan chiqdi.

Bu lug'at barcha yangi maktablarda rus, arab, fors va boshqa tillarni o'rganish uchun asosiy darslik bo'lgan.

1. "Til bilgan elga manzur" maqolini qanday izohlaysiz?
2. Inson hayotida chet tillarini bilish qanday ahamiyatga ega?

Chet tilini tez va oson o'rganib olish, yangi so'zlarni yodlash bo'yicha tavsiyalar ro'yxatini tuzishga harakat qiling.

Bir tilni o'rgansangiz, shu tilda so'zlashuvchi xalqning madaniyatini ham o'rganasiz. Ko'p til bilish ulkan imkoniyatlar eshigini ochib beradi.

Til o'rganish – nafaqat o'zini kamolotga yetkazish balki muloqot imkoniyati hamdir.

Yer yuzida tinchlik va barqarorlikni saqlab qolish tillarga bog'liq desa ham bo'ladi. Muammolarni faqat til yordamida hal qilish kerak.

Xorijiy tillarni o'rganish – rivojlanishning yaxshi usulidir. Chet tilini o'rganayotgan insonlarning xotirasi kuchli bo'ladi, diqqatini bir joyga jamlay oladi.

O'zbekiston maktablarida ta'lim 7 ta (o'zbek, rus, qoraqalpoq, qozoq, tojik, qirg'iz, turkman) tilda olib boriladi.

Bolaligimdan ingliz tilini chuqur o'rganish menga kelajakda xalqaro miqyosda o'z kasbimning ustasi bo'lib yetishib, futbol bo'yicha jahon chempionatlarida hakam sifatida ishtirok etish imkonini berdi. Bugun ingliz tilini yaxshi bilganim uchun dunyoning 80 dan ortiq mamlakatida hakam bo'lib ishlashim mumkin.

Kelajakda yutuqlaringiz bilan faxrlanish uchun o'qing, o'z ustingizda tinmay ishlang.

Ravshan Ermatov,
jahon chempionatlarining rekordchi hakami, O'zbekiston futbol
assotsiatsiyasining birinchi vitse-prezidenti.

CHEKSIZ OLAM

Qanday qilib dunyo bo'ylab sayohat qilish mumkin?

Anvar bu savolni akasiga berdi.

– Bu ancha murakkab bo'lsa kerak, a? – deya qo'shimcha qildi u.

– Sayohat har xil bo'ladi.

Vatanimizning barcha diqqatga sazovor joylarini mashina, avtobus yoki velosipedda yurib ko'rib chiqish mumkin.

– Uzoqdagi xorijiy mamlakatlarni qanday ko'rish mumkin?

– Dunyo kezish uchun ko'p imkoniyatlar mavjud. Masalan, Ikrom amaki – tadbirkor. U tez-tez ishi yuzasidan Germaniya, Angliya, Chexiya va Rossiya kabi davlatlarga sayohat qiladi. Sinfdoshing Javohir bu yil Qozog'iston, Gruzija va Singapurga bordi. Bilasanmi, qanday qilib?

– Chunki u matematika bo'yicha fan olimpiadalari g'olibi. U turli mamlakatlarga xalqaro olimpiadalarga boradi.

– To'g'ri, qo'shnimiz Lola endigina 10 yoshga kirgan bo'lsa ham, Fransiya, AQSh, Italiya va Kanadada bo'lgan. Chunki u musiqa bilan shug'ullanadi va turli mamlakatlarda o'tkaziladigan iqtidorli skripkachilar tanlovlarida qatnashadi.

– Musobaqa va tanlovlar – zo'r imkoniyat! – deya xitob qildi Anvar, – Kamol maktabimizda o'qiydi, u – sportchi. Bu yil Braziliya, Koreya va Gretsiyadagi musobaqalarga bordi.

Akasi unga Misr, Tailand, Indoneziya va Tunisga tinimsiz sayohat qiladigan

Sevara Yo'ldosheva Italiyada bo'lib o'tgan fortepiano bo'yicha xalqaro tanlovda bosh mukofotni qo'lga kiritdi.

Chempionlarimiz Sardor Muhammadiyev va Firdavs Ibrohimov Bolgariyadagi trampolin bo'yicha musobaqada.

Barno xolasini eslatdi. Chunki u sayyohlik kompaniyasida ishlaydi.

Shuningdek, savdo-sotiq bilan shug'ullanuvchi, Turkiya, Hindiston, Xitoy va Polshaga tez-tez borib turadigan do'sti haqida gapirib berdi.

– Turli mamlakatlarga sayohat qilishga to'g'ri keladigan kasblar ko'p. Masalan, diplomatlar, tarjimonlar, gidlar va boshqalar. Ammo sen shuni tushunishing kerakki, bu yerda eng asosiysi muvaffaqiyatli inson bo'lib yetishish kerakligidir. Muvaffaqiyatli insonlar, qaysi kasb egasi bo'lishidan qat'i nazar, o'zlari istagan mamlakatga sayohatga

borish imkoniyatlari bo'ladi.

Anvar o'ylanib qoldi.

– Demak, yaxshi o'qishim, universitetga kirishim va haqiqiy mutaxassis bo'lishim kerak. Shunda mening imkoniyatlarim kengayadi, sayohatga ham bora olaman.

– Barakalla. To'g'ri xulosa chiqarding, – deya akasi Anvarning qo'lini siqib qo'ydi.

Anvar hayotda muvaffaqiyat qozonish kerak, degan xulosaga keldi.

U o'z sohasining eng yaxshisiga aylanadi. Keyin u butun oilasini Angliyaga olib boradi. Yoki Avstraliyagami? U buni keyinroq hal qiladi. Hozircha uning oldidagi asosiy vazifa o'qish.

Chunki ilm olish muvaffaqiyat sari yo'lining boshlanishidir.

Ozodbek Axtamov Turkiyada o'tkazilgan matematika bo'yicha xalqaro olimpiadada bronza medal sohibi bo'ldi.

1. Turli mamlakatlarga sayohat qilish uchun qanday imkoniyatlarni bilasiz?
2. Hikoyada tilga olingan mamlakatlarni sanab bering.
3. Qaysi kasblar dunyo bo'ylab sayohat qilish bilan bog'liq?
4. "Muvaffaqiyatli inson" iborasini qanday tushunasiz?
5. O'z sohasining ustasi kim?
6. Agar sizga dunyoning istalgan 3 ta davlatiga sayohat qilish taklif qilinsa, qaysilarini tanlagan bo'lardingiz? Nima uchun?

Nargizaning besh qit'alik o'rtoqlari

Nargiza besh yoshidan ingliz tilini o'rgana boshlagan. Shundan beri "Ingliz tilida faqat gaplashishni emas, balki bexato yozishni qachon o'rganarkinman", deb yurar edi, chunki uning orzusi – dunyodagi beshta qit'aning har biridan do'st o'rttirish edi.

Bir kuni dadasi unga internetdagi bir saytni ko'rsatdi. Bu saytda dunyoning turli mamlakatlarida ingliz tilini o'rganayotgan bolalar bir-biri bilan gaplashib turar ekan. Nargiza ham o'sha saytga kirib, chatga o'zining O'zbekistondan ekanini, boshqa mamlakatdagi tengdoshlari bilan tanishmoqchi ekanini yozdi.

Unga dunyoning turli chekkalaridan javoblar keldi.

Oldiniga tanishib olish uchun hamma o'zi yashaydigan qit'adagi biror mashhur joy haqida gapirib beraylik deb kelishib olishdi.

Zambiyalik Edgar Zambezi daryosidagi **Viktoriya sharsharasi** haqida yozdi. Balandligi 40 qavatli uydek, eni 1 800 metr keladigan bu sharshara dunyodagi eng katta sharsharalardan biri ekan. Sharsharaning yonida, juda balandda uni tomosha qiladigan joy qilingan, temir yo'l o'tkazilgan.

Avstraliyalik Nikol esa dunyoning tabiiy mo'jizalaridan biri deb tan olingan **Katta To'siqli rif** haqida gapirib berdi. Katta To'siqli rif dunyoda tirik jonzotlardan – marjonlardan tashkil topgan eng katta majmuadir. Uning uzunligi 2 500 metrni tashkil qiladi. Rif ayniqsa samolyotdan yoki suv ostidan nihoyatda chiroyli ko'rinadi.

Rif suvlarida cho'milish uchun dunyoning barcha mamlakatlaridan sayyohlar kelib, misli ko'rilmagan rang-barang suvosti dunyosini tomosha qiladilar.

Amerikalik Alan Nyu-Yorkdagi eng mashhur bog' haqida gapirib berdi. Tashkil qilinganiga 160 yil bo'lgan bu bog'ni tomosha qilish uchun har yili 25 million kishi tashrif buyuradi.

Italiyalik Donata ham 18 qavatli uydek keladigan g'alati minora haqida gapirib berdi. Bu minora bir necha asrdan beri bir tomonga qiyshayib turadi, lekin yiqilmaydi. Bugungi kundagi olimlarning aytishicha, **Piza minorasi** qurilayotgan paytida qiyshayib qolganiga 800 yil bo'libdi. Ular har ehtimolga qarshi minorani mustahkamlab qo'yishgan. Og'ib turgan Piza minorasini ko'rishga butun dunyodan sayyohlar tinmay kelib turadi.

Perulik Paula esa **Machu-Pikchu** shahrining suratlarini yuboribdi. Bu shahar dengiz sathidan 2400 metr balandlikdagi tog' cho'qqisida joylashgan. Shuning uchun uni "bulutlar orasidagi shahar" deyishadi. Olimlar bu shahardagi binolarning qurilishini ko'rib, lol qolishadi. Ko'p asrlar o'tgan bo'lsa ham, bu inshootlar nihoyatda yaxshi saqlangan. Uzoq vaqtgacha bunday shahar borligini hech kim bilmagan. Hozirgi kunda esa u dunyoning mo'jzalaridan biri hisoblanadi.

Nargiza ham O'zbekistonda Ustyurt platosidagi **Chink qirg'oqlari** haqida yozib, hammani hayron qoldirdi. Chink – sayozlab ketgan Orol dengizining baland, xuddi kesib olingandek o'tkir uchli qirg'oqlaridir. Ustyurt bo'ylab salkam 120 kilometrga cho'zilgan, bu qirg'oqlar xuddi ertaklardagi rangdor saroylarga o'xshaydi.

Beshta qit'ada yashaydigan bu bolalar o'z yurtidagi ajoyibotlar haqida gapirib berib, do'stlashib ketishdi. Nargiza "Yaxshiyam ingliz tilini o'z vaqtida o'rganib olgan ekanman, bo'lmasa shuncha qiziq narsalardan bexabar qolib ketar ekanman" deb, rosa xursand bo'ldi.

1. Yer yuzida nechta qit'a bor? Ularning nomini aytib bering.
2. Peru, AQSh, Italiya va Zambiya qaysi qit'alarda joylashgan?
3. Qaysi qit'a to'liq muz bilan qoplangan?
4. Ustyurt platosi qayerda joylashgan?
5. Internet, sayt, chat nima degani?

MUNDARIJA

I bo'lim. O'zbekiston – mening Vatanim

1-2-darslar.	Biz – O'zbekiston fuqarolarimiz	4
3-5-darslar.	Fuqarolik fazilatlarini	7
6-dars.	Biz – yo'l harakati qatnashchilarimiz	13
7-dars.	Temir yo'l yaqin bo'lsa	15

II bo'lim. Ekologiya va salomatlik

8-dars.	Havoning ifloslanishi	16
9-dars.	Suv zaxiralari	18
10-dars.	Cho'lga aylanayotgan hududlar	20
11-dars.	Chiqindini qayta ishlash	22
12-13-darslar.	Sog'lom turmush tarzi	26
14-dars.	Xavfli vaziyatlarda qanday harakat qilish kerak?	34

III bo'lim. Ulg'ayaman va rivojlanaman

15-16-darslar.	Qobiliyatlarni rivojlantiramiz	36
17-18-darslar.	Saboq olishni o'rganamiz	41
19-21-darslar.	Bizning xatti-harakatlarimiz	48
22-dars.	Shaxsiy chegaralar	58

IV bo'lim. Fan va madaniyat

23-24-darslar.	Ilmning qiziqarli olami	60
25-26-darslar.	Dunyoga yuz ochgan internet	66
27-28-darslar.	Chet tillari nima uchun o'rganiladi	70
29-30-darslar.	Cheksiz olam	74

Darslik holati haqida ma'lumot

N ^o	O'quvchining F.I. Sh	O'quv yili	Darslik olingan vaqtdagi holati	Sinf rahbarining imzosi	Darslik qaytarib berilgan vaqtdagi holati	Sinf rahbarining imzosi
1	<i>Iskandar</i>					
2						
3						
4						
5						
6						

**Darslikni olish va o'quv yili oxirida uni qaytarishda
yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan quyidagi
mezonlarga muvofiq to'ldiriladi**

Yangi	Darslikning holati a'lo darajada
Yaxshi	Muqovasi butun, kitobning asosiy qismidan uzilmagan. Barcha sahifalar mavjud, butun, yirtilmagan, yelimi ko'chmagan
Qoniqarli	Muqovasi ezilgan, shikastlangan, kitobning asosiy qismidan qisman ajralgan va foydalanuvchi tomonidan tiklangan. Qayta tiklash ishlari qoniqarli. Yirtilgan sahifalar yopishtirilgan, ba'zi sahifalari yirtilgan
Qoniqarsiz	Muqovasiga chizilgan, kitobning asosiy qismidan to'liq yoki qisman yirtilib, uzilgan, qoniqarli tiklangan. Sahifalari yirtilgan, ba'zi sahifalari yo'q, bo'yalgan, ifloslangan, tiklash mumkin emas

Usmanova Olesya Vladimirovna
Risyukova Yuliya Vasilyevna

Tarbiya

4-sinf

Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik

“Novda Edutainment”

Toshkent – 2023

Muharrir

Badiiy muharrir

Musahhih

Rassomlar:

Kompyuterda sahifalovchi

Sh. Muslimova

A. Sobitov

X. Serobov

R. Ismailova, A. Pan, V. Frolov, M. Suleymanova

D. Konoplich

Nashriyot litsenziyasi AI No158. 07.07.2023-yilda original-maketdan
bosishga ruxsat etildi. Bichimi 60x84 1/8. Kegli 14 n/shponli.

“Arial” garniturasini. Ofset bosma usulida bosildi.

Mashinada yengil bo'riangan (Machine Finished Coated) 80 g/m² qog'oz.

Shartli b.t. 10. Hisob-nashriyot t. 4,03.

Adadi 608 859 nusxa. Buyurtma raqami 23-373.

“O'zbekiston” NMIUda chop etildi.

